

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Ateliér arteterapie

Bakalářská práce

Spiritualita v arteterapii

Vypracovala: Bc. Jitka Kavková
Vedoucí práce: MgA. Stanislav Zeman, Ph.D., MBA

České Budějovice 2021

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Datum

Podpis

Poděkování

Zde bych ráda poděkovala vědoucímu své práce, MgA. Stanislavu Zemanovi, Ph.D., MBA, za vedení této práce, především za otevřenost a důvěru, se kterou k práci přistupoval. Dále děkuji všem, kteří se zapojili do výroby koláží, jež jsou zde užity a v neposlední řadě děkuji také své sestře a příteli za trpělivost a podporu při celém studiu.

Abstrakt práce

Název práce: Spiritualita v arteterapii
Autor práce: Bc. Jitka Kavková
Vedoucí práce: MgA. Stanislav Zeman, Ph.D., MBA
Počet stran: 67

Abstrakt: Tato práce pojednává především o spiritualitě. Spiritualita je ústředním tématem, které tato práce zpracovává zejména ve vztahu s arteterapií. Pracuje s dalšími spojeními spirituality s terapiemi a pomáhajícími profesemi celkově. Hovoří o tématech jako jsou teologie, religionistika, víra v postmoderní době. Práce obsahuje dvě části, teoretická zpracovává a popisuje výše zmíněné, praktická část se snaží nahlédnout do hlubšího propojení spirituality a arteterapie prostřednictvím výtvarných artefaktů v podobě koláží, které jsou v práci interpretovány a popsány ve smyslu spojení se spiritualitou.

Klíčová slova: arteterapie, spiritualita, teologie, religionistika, víra v postmoderní době, psychologie náboženství

Abstract of the thesis

Title: Spirituality in arttherapy
Author: Bc. Jitka Kavková
Supervisor: MgA. Stanislav Zeman, Ph.D., MBA
Number of pages: 67

Abstract: This bachelor thesis deals mainly with spirituality. Spirituality is the key theme which is included in this work, especially in the connecting view between art therapy and spirituality. It also explains other connections between spirituality and therapies and helping professions in general. The thesis also deals with other themes such as theology, regionistics, religion in the postmodern era. The work consists of two parts; the theoretical part discusses and describes aforementioned problematics. In contradistinction to the first part, the second practical part tries to gain insight into the deeper connection between spirituality and arttherapy through art in form of collages, which are interpreted and described in the terms of the connection with spirituality.

Key words: arttherapy, spirituality, theology, religionistics, spirituality in the postmodern times, psychology of religion

Obsah

1. Úvod	3
2. Arteterapie	4
3. Teologie	6
3.1 . Naše tradice vycházející z křesťanství, Bible.....	7
4. Religionistika a různá náboženství	11
4.1. Náboženství v postmoderní době (dnes) v české společnosti	16
5. Náboženská symbolika	17
5.1. Křesťanství.....	17
5.2. Buddhismus	20
6. Spiritualita	22
6.1. Spiritualita jako prostředník pomoci.....	23
6.2. Arteterapie a spiritualita	24
7. Psychologie náboženství	26
7.1. Psychoanalýza	26
7.1.1. Freud a spiritualita v terapii	28
7.1.2. Jung.....	29
7.1.3. Moore	32
7.2. Logoterapie.....	33
7.2.1. Frankl a spiritualita v terapii.....	34
7.3. Transpersonální psychologie.....	35
7.3.1. Stanislav Grof	36
7.4. Hagioterapie	37
Praktická část.....	39
8. Koláže	39

Koláž č. 1 – Alžběta.....	41
Koláž č. 2 – Marcela.....	43
Koláž č. 3 – Pavla	45
Koláž č. 4 – Miroslava	47
Koláž č. 5 – Markéta	50
Koláž č. 6 – Vítězslav.....	52
Koláž č. 7 – Beata.....	54
Koláž č. 8 - Václav	56
Koláž č. 9 – Hasan	57
Koláž č. 10 – Sylva.....	60
9. Diskuze	62
10. Závěr.....	63
Zdroje	65

1. Úvod

Celá práce se zabývá vztahem mezi arteterapií a spiritualitou. Teoretická část definuje základní pojmy problematiky, jako jsou arteterapie, teologie, religionistika, psychologie náboženství. Věnuje se nejen nadpisem jmenovaným pojmům, ale také oborům příbuzným. Snaží se nalézat a rozvádět již známé teorie, které souvisejí s vírou a náboženstvím, spiritualitou, vírou. Pracuje s obory, které stojí těmto tématům na pomezí, hledá možnosti jejich spolupráce.

V práci je popsáno a vyloženo několik náboženství, filozofií, přístupů. Z arteterapeutického pole potom práce pojímá téma symboliky barev, čísel, obrazců, které vycházejí z nějakého náboženského konstruktu, teorie, kultury.

Část práce je věnována dnešnímu pojetí víry, náboženství, spirituality, celkovému vyznání lidí v dnešní době v našem kulturním prostředí. Pracuje s daty ze sčítání lidu a různými religionistickými teoriemi, které vysvětlují, proč čísla jsou, jaká jsou a co za tím stojí, jaké jsou trendy dnešní doby, dnešní postmoderní společnosti.

V okruhu psychologie umění je v práci uvedeno několik psychoterapeutických směrů a jejich zástupců, kteří nějakým způsobem ve svých teoriích pracují s vírou, vyznáním a nějak ho do své práce komponují, zohledňují. V práci je přihlíženo i arteterapeutickou část práce těchto osobností, je-li známa. Konkrétně práce popisuje psychoanalýzu s postavami S. Freuda, C. G. Junga, T. Mooraa, logoterapii a V. E. Frankla, transakční analýzu a S. Groffa a hagioterapii s postavou P. Remeše.

Praktická část je zaměřena výhradně na arteterapeutickou práci, pozorování. Pro tento účel byla zvolena metoda koláží, kdy bylo sesbíráno celkem deset prací různých osob, které na téma Já a víra zpracovali koláž. Tyto koláže jsou v práci popsány, interpretovány. Snahou je vyložit tyto práce ve spojení s vnímáním víry každého tázaného, každého autora koláže. Cíl je poněkud obecný a spočívá v úkazu toho, že téměř každý víru, spiritualitu, náboženské vyznání nějakým způsobem vnímá. Otázka tak nezní, zda je člověk věřící, ale spíše, jak svoji spiritualitu, to v co věří vnímá.

2. Arteterapie

Cílem této kapitoly je definovat arteterapii a nastínit zaměření tohoto oboru.

Arteterapie je specifický obor, který spočívá ve snoubení výtvarného projevu člověka s terapií. Arteterapie obecně má dva významy. První z nich vymezuje arteterapii jako obor, který pracuje s jakýmkoli uměleckým vyjádřením člověka, tj. například i poezií, psaním, divadlem atd. Druhé pojetí pojímá arteterapii pouze jako zaměření na výtvarné vyjádření člověka. Toto dvojí pojetí a význam slova arteterapie pravděpodobně vzniklo přebíráním slova z anglického jazyka, kdy arteterapie v obecném pojetí je nazývána „*arts therapy*“ a arteterapie se zaměřením na výtvarno je pojmenována „*art therapy*“.

„Arteterapie je tedy obor využívající výtvarný projev jako hlavní prostředek poznávání a ovlivňování lidské psychiky ve směru redukce psychických či psychosomatických obtíží a redukce konfliktů v mezilidských vztazích. Výtvarné tvořivé aktivity mají podporovat zdraví a podpořit léčení.“ (dostupné z <http://www.arteterapie.cz/>). Arteterapie je terapií projektivní, kdy se pracuje s projekcí klienta a promítáním jeho obsahů do obrázků, koláží, děl a případných rozhovorů a volných asociací.

Arteterapeutická psychoterapeutická práce spočívá ale také v propojování arteterapie s jedním z klasických a známých terapeutických směrů. Může se jednat například o arteterapii orientovanou psychoanalyticky, kdy se s pacientem pracuje s volnými asociacemi, výkladem snů, ego obrannými mechanismy. Také se pracuje se zážitky z dětství, traumaty a rodinným komplexem. K zástupcům tohoto směru patří C. G. Jung a jeho terapeutická práce. Dalším příkladem terapeutické práce v arteterapii je humanistický přístup. Tento přístup se řídí především teoriemi C. R. Rogerse, jenž se podílel na tvorbě základů terapie zaměřené na klienta. Zakládá si na partnerském přístupu mezi terapeutem a klientem. Vnímá terapeuta jako doprovod, nikoliv jako odborníka na svůj problém. *„Praktické techniky takto orientovaných arteterapeutů se zaměřují na podpoření myšlenky, že každý člověk na tomto světě reprezentuje něco nového, co tu dříve ještě nebylo, je jedinečný a originální a že úlohou každého jedince je aktualizace vlastních potenciálů, a ne opakování někoho nebo něčeho.“* (Šicková-Fabrici, 2002, s. 38). Další zaměření navazuje na práci V. E. Frankla a jeho logoterapii. Tato arteterapeutická práce se zaměřuje především na utrpení, hledání smyslu. Používá se například v paliativní péči, v nemocnicích, věznicích apod. Stejně jako existuje celá řada druhů a směrů terapií, tolik snoubení arteterapie a

terapeutického směru můžeme najít. Další pokračování různých druhů terapie, které nějakým způsobem pracují s vírou nebo náboženstvím bude rozšiřovat kapitola 7. Psychologie náboženství.

Cílem arteterapie je vést klienta k jeho vnitřním prožitkům a projekci do výtvarného díla. Každý specifický terapeutický přístup může mít mírně odlišné cíle. Někde je například cílem arteterapie posouvání výtvarného projevu klienta, kde se zároveň s jeho výtvarným projevem mění i jeho vzorce chování nebo rysy osobnosti. Cíle arteterapie vycházejí nejen z východiska arteterapeuta a jeho terapeutického přístupu, rovněž vychází také z toho, s jakými potřebami klient přichází. Může se jednat o pomoc s překonáním traumatu, růst osobnosti, zmírnění úzkosti, aktivizace, sebe rozvoj atd.

3. Teologie

Cílem této kapitoly je popsat definice oboru teologie, uceleně vysvětlit jeho problematiku. Také nahlíží na spojitosti mezi teologií a dnešní dobou a na poradenství a charitu, které vznikaly při církvi. Důvodem, proč je tato kapitola umístěna v této práci je fakt, že naše kultura, kultura střední Evropy, nás Čechů, je neodmyslitelně tvořena historií náboženských vlivů. Proto jsou naše tradice a zvyky, které mnoho lidí již nemusí vnímat a ani chápat důvod, proč jej slavíme, spojeny s křesťanskou vírou a tradicemi, které z křesťanství bezprostředně vychází.

Definovat vědeckou disciplínu obvykle nebývá komplikované. Jiné je to ovšem u teologie, která je vědou velmi obtížně definovatelnou. Hovoří o víře, o Bohu, o jeho svědectvích. Zkrátka o něčem, o čem jsou sporné názory a fakta lze prokázat jen sporně. Jde o vědu, která se zabývá náboženskou vírou, naukou a dějinami náboženské víry. *„Na otázku, co je teologie, se nám může dostat různých odpovědí: je velkou neznámou, něčím, co patří minulosti a je překonáno, cosi, co je od života odtazité, nadbytečné až úplně zbytečné nebo co náleží čistě do oblasti církevní. Můžeme ovšem také slyšet, že teologie napomáhá k pochopení smyslu života, ...“* (Strašíková, 2004, s. 11).

Dle Pokorného je teologie soustavná kritika biblických záznamů v dějinách, využívá různé metodiky – systematická a kritická reflexe svědectví víry o Božím zjevení, ne o Bohu ale o zkušenostech lidí s vírou. Akademická Teologie je systematická a kritická, poskytuje oporu v hledání, ukazuje cestu, jak přemýšlet. Neakademická teologie, laická teologie, té je účasten každý, kdo přemýšlí o něčem nadpřirozeném. Každý, kdo provozuje osobní teologii, čte písmo, přemýšlí o smrti či o vině atd.

Původ slova teologie pochází z řečtiny, kdy Teos znamená Bůh a logos slovo, tudíž teologie v doslovném překladu znamená nauka o Bohu. Hlavním pramenem je kniha Bible neboli Písmo, Písmo svaté, Kniha knih. Je vnímána jako zdroj poznání Boha.

Teologie jako věda má několik vědních oborů, jimiž se zabývá. Prvním je systematická teologie. Systematická teologie je spíše filozofická a etická, zajímá se o jednotlivé části křesťanské víry. Zkoumá křesťanskou pravdu a víru, cílí na výklad pravd evangelíí. Ve svém bádání zohledňuje také jiné vědy. Systematická teologie se dále člení na oblasti Symboliky, Dogmatiky, Křesťanské etiky.

Biblická teologie je dalším odvětvím teologické vědy. V Biblické teologii je důraz kladen na textové prameny, na jejich výklad. Dělí se na Starozákonní a Novozákonní. Vykládá písemné texty, studuje je i v originálních, původních jazycích. Svoje poznatky spojuje také s prací archeologů, překladatelů a odborníků na daný originální jazyk. Důkladně se věnuje rovněž kontextu dané doby, tedy dějinami a historií. Má snahu zprostředkovat co nejlepší výklad dobového způsobu myšlení a písemných pramenů člověku dnešní doby.

Praktická teologie je obor teologie, který se zajímá zejména o církevní praxi. Cílí k tomu, aby slovo Boží pomáhalo a přinášelo církevnímu sboru. Konkrétněji se zabývá katechetikou¹, homiletikou², liturgikou, duchovní péčí, charitou, správou církve, ekumenismem, tvorbou církevních řádů a komunikací mezi lidmi.

Posledním oborem teologie jsou církevní dějiny a církevní právo. Na univerzitách bývají vyučovány společně s teologií, někdy bývají ale vyjmuty od teologie a neřadí se pod tuto vědu. Církevní dějiny a církevní právo se zajímají o historické pozadí celé doby, jsou to dějiny světa, spojují se s dějinami víry. Hledí se na historii vzniku křesťanství a jeho postupné šíření, popisuje koncily, dekrety apod. Vychází především z Bible, na to pak navazují znalosti všeobecné historie a světových dějin. Kodex kanonického práva (Codex Iuris Canonici) je soubor vnitřních právních předpisů a norem římskokatolické církve. Podle tohoto Kodexu se dodnes soudí spory v interpretaci církevních předpisů.

3.1. Naše tradice vycházející z křesťanství, Bible

Tato kapitola má v bakalářské práci své místo právě proto, že vliv křesťanství, Bible a celé nauky, teologie, má vliv na naši kulturu od počátků až do dnešních dob.

Teologie se dnes stává spíše opomenutou a upadající vědou. Vyučuje se stále na univerzitách, většinou na teologických fakultách. Zájem o studium na nich ale není tak vysoký jako například na fakultě filosofické. Uplatnění po studiu teologie mohou absolventi najít například přímo ve sborech a církevních institucích nebo se mohou zaměřovat na další vyučování a předávání teologie dalším zainteresovaným osobám. Na teologických fakultách

¹ křesťanská výchova a nauka

² kazatelství

existuje často také obor, který zapadá spíše do pomáhajících profesí. Bývá to velmi často obor, ze kterého se absolvent uplatní jako pastorační pracovník. Pastorece je obor činnosti, kde dotyčný pečuje o jinou osobu, jež se nachází v nějaké výjimečné nebo náročné životní situaci. Často pastorační pracovník pracuje v nemocnicích s lidmi trpící těžkou nebo nevyléčitelnou chorobou, v léčebnách dlouhodobě nemocných, hospicích.

Někteří absolventi se také uplatňují při duchovní službě. Ta velmi často působí ve věznicích nebo například na zahraničních misích s vojáky v extrémně zátěžových situacích. Na mnohých teologických fakultách je rovněž katedra pro studium charitativní nebo sociální práce, případně jeden obor, který se zabývá sociální i charitativní prací najednou, a který se snaží využít nabízené techniky a metody pro práci z obou rozměrů. Takovéto obory vycházejí ze samotné historie sociální práce, která pramení z filantropických záměrů a charitativních organizací. Důležitou úlohu v motivovanosti, zpočátku jen jednotlivců, pomáhat, mělo křesťanské smýšlení, kde jednotlivec jedná dle Božího přikázání a lásky k bližnímu. V rámci řeholních řádů, v nichž bylo životním posláním členů konat skutky milosrdenství, vznikaly postupně organizovanější druhy pomoci. Vznikaly první dobročinné ústavy, špitály pro nemocné nebo útulky. Charitativní činnost neodmyslitelně patří k církvi od samého začátku a její poslání je univerzální. Svoje základy bere především z příkladu Krista a ze své tradice.

Jeden z nejvýraznějších náznaků lze nalézt v Bibli v Novém Zákoně: *„Až přijde Syn člověka ve své slávě a všichni andělé s ním, posadí se na trůnu své slávy; a budou před něho shromážděny všechny národy. I oddělí jedny od druhých, jako pastýř odděluje ovce od kozlů, ovce postaví po pravici a kozly po levici. Tehdy řekne král těm po pravici: ‚Pojďte, požehnaní mého Otce, ujměte se království, které je vám připraveno od založení světa. Neboť jsem hladověl, a dali jste mi jíst, žíznil jsem, a dali jste mi pít, byl jsem na cestách, a ujali jste se mne, byl jsem nahý, a oblékli jste mě, byl jsem nemocen, a navštívili jste mě, byl jsem ve vězení, a přišli jste za mnou. Tu mu ti spravedliví odpovědí: ‚Pane, kdy jsme tě viděli hladového, a nasýtli jsme tě, nebo žíznivého, a dali jsme ti pít? Kdy jsme tě viděli jako pocestného, a ujali jsme se tě, nebo nahého, a oblékli jsme tě? Kdy jsme tě viděli nemocného nebo ve vězení, a přišli jsme za tebou?‘ Král odpoví a řekne jim: ‚Amen, pravím vám, cokoliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili.‘ Potom řekne těm na levici: ‚Jděte ode mne, prokletí, do věčného ohně, připraveného ďáblu a jeho andělům! Hladověl jsem, a nedali jste mi jíst, žíznil jsem, a nedali jste mi pít, byl jsem na cestách,*

a neujali jste se mne, byl jsem nahý, a neoblékli jste mě, byl jsem nemocen a ve vězení, a nenavštívili jste mě.’ Tehdy odpovědí i oni: ‚Pane, kdy jsme tě viděli hladového, žíznivého, pocestného, nahého, nemocného nebo ve vězení, a neposloužili jsme ti?’ On jim odpoví: ‚Amen, pravím vám, cokoliv jste neučinili jednomu z těchto nepatrných, ani mně jste neučinili.’ A půjdou do věčných muk, ale spravedliví do věčného života.“ (Mt, 25, 31-46)

Dodnes funguje mnoho organizací, které jsou pod správou církví, a které pomáhají a pečují o potřebné. K těm největším patří například Charita, Armáda spásy, Diakonie ČCE. Také dále fungují některé řády, jež také pečují o potřebné. V Praze je to například Kongregace Milosrdných sester svatého Karla Boromejského, jejichž motem je: „*BOROMEJKA PATŘÍ BOHU A SLOUŽÍ TRPÍCÍM*“. (dostupné z <https://www.boromejky.cz/>). Sestry Boromejky pečují o potřebné, chudé, seniory a osoby ohrožené sociálním vyloučením. Mezi další pečovatelské řády patří: Řád svaté Alžběty, Kongregace Milosrdných sester svatého Kříže nebo Hospitálský řád sv. Jana z Boha.

To, že křesťanství má nemalý vliv na naši dnešní dobu, dokazují rovněž některé zvyklosti, zvyky, svátky, tradice nebo mnohdy i jen pojmenování dané věci.

Příkladem pak mohou být dny v týdnu. Neděle byla dnem prvním. Její označení pochází od slova nedělat, tedy den, kdy se odpočívá. Jasný důkaz vazby neděle na Bibli lze nalézt v ruském pojmenování dne voskreseňje. V překladu znamená vzkříšení, jasně odkazuje na den Vzkříšení Páně. Další dny jsou jen odpočtem dní od neděle, tedy pondělí, je první den po neděli, úterý druhý, středa je prostřední den týdne, čtvrtek je čtvrtým dnem od neděle, pátek pátým. Sobota nese jméno dle židovského svátečního dnu šabáttu. Šabátt v doslovném překladu znamená odpočinek a původně byl dnem sedmým.

Další pozůstatky se vyskytují také v některých křestních jménech. Biblická tradice poznamenala nejen pojmenování dětí jménem, které má určitý hlubší význam, něco znamená. Mnoho jmen kupříkladu končí koncovkou „el“ El znamená v překladu Bůh. Jsou to tedy jména nějak spojena s biblickou tradicí (Samuel, Daniel...) Jde o jména, jejichž součástí je jméno Boží.

Úkazem promítnutí křesťanství do naší doby a tím i do naší kultury, je rovněž církevní rok, tradiční svátky a sváteční dny. Typickými svátky jsou Vánoce a Velikonoce. Pozadí těchto

svátků je všeobecně známo. Vánoce jsou známé jako svátek, který se slaví 24. 12. Před ním přichází advent jako doba příprav. V Křesťanské tradici připadá největší svátek na 25. prosince. (Boží hod Vánoční, Narození Páně) a trvá mnohem déle, než pouze obecně známé tři volné dny. S ohledem na konkrétní církev se Vánoce slaví nejméně do 6. ledna.

Mimo tyto dva velké svátky jsou tu i jiné církevní svátky. Mnohé z nich navazují nebo nějakým způsobem odkazují na svátky a zvyklosti, které lidé drželi a oslavovali ještě před příchodem církevních svátků. Některé z nich si mohou být podobné v projevech oslav nebo postav, které se ke svátkům váží a případných kostýmů. Příkladem je oslava sv. Mikuláše. Ta se dnes pojí s postavou Mikuláše, čerta a anděla, kteří obcházejí domy s dětmi a obdarovávají je. Patrně ale dnešní mikulášská nadílka dříve nebyla vázána konkrétně na postavu sv. Mikuláše a čertů s anděly. Pravděpodobně totiž tradice mikulášská začala postupně překrývat postavy zimního obyčejového cyklu, tzn. předkřesťanské bohy (strach z temnoty atp.). Nebylo nevšední, když nadílku roznášely barborky (bílá sukň, prostěradla), čerti nebo kozy a také kobyly. Většinou byla tato tradice spojena s divadelními hrami nebo představeními.

Tato kapitola by mohla pokračovat dále rozsáhlým výčtem dalších příkladů, v jakékoliv oblasti každodenního života a kultury tak, jak je obecně známa, se dá totiž najít celá řada událostí a historických pojítek odkazujících k církvi, křesťanství či biblické tradici. Tato práce se ale nevěnuje výhradně tomuto tématu, proto jako ilustrace postačí výše uvedený nástin a vybrané příklady.

4. Religionistika a různá náboženství

Mimo teologii a křesťanství existuje po světě celá řada dalších, jiných náboženství, která jsou více či méně známá. Každé takové náboženství má své roviny a vyznačuje se svými osobitými rysy v projevech víry.

Úkolem religionistiky jako vědy není hájit nebo zastupovat jedno nebo více náboženství. Religionistika se naopak snaží náboženství popsat a pochopit. Pochopit nejen dané náboženství, ale také jeho primární prameny, hlavní texty, kulturní, geologické a historické pozadí. Svým pohledem a zájmem o obor se religionistika nápadně podobá kulturní antropologii. Příbuzným oborem, který se velmi dotýká tématu této práce, je psychologie náboženství. „*V takové spíše filosofující psychologii jde o to ukázat, zda jsou náboženské prožitky jedinečné a nezaměnitelné, nebo jsou-li spíše libovolnými zkušenostmi nábožensky interpretovanými.*“ (Bubík, 2010, s. 22). Psychologie náboženství hovoří mj. také o hypotézách psychoanalytiků a hlubinných psychologů, kde se esence náboženství propojuje právě s psychologíí. Tomuto tématu se bude později věnovat kapitola 7. Psychologie náboženství.

Definovat pojem náboženství není snadné. Mnoho nábožensky vypadajících uskupení a naopak skupiny, které náboženské být nemusí, se k němu mohou hlásit. Pro každého je náboženství jiným pojmem, každý ho vnímá jinak, každý má svůj výklad. Proto jde také o obor, který je velmi filozofický a nutí studenta nebo religionistu, aby na dané téma nahlížel mnoha různými úhly pohledu a propojoval jednotlivé obory pro hlubší pochopení problematiky.

Mnozí autoři se odpichují od historie a popisují definici náboženství dle jeho historického vývoje. Pro tuto práci bude ovšem postačující zaměření na definici v dnešní době nejvíce užívanou a zveřejňovanou v odborných publikacích. Bubík k tomuto účelu navrhuje definici, která říká, že „*náboženství je vztah člověka k transcendentní skutečnosti.*“ (Bubík, 2010, s. 27). Definovat tento pojem je složité taktéž proto, že může zavádět k představě Boha nebo božstva a pomíjí přitom pouhou přítomnost transcendence, která nijak neparcuje s Bohem ani božstvy. Taková náboženství se označují pojmem *neteistická³ náboženství*. Celkově lze

³ Náboženství, která neparcují s Bohem ani božstvy, pracují s transcendencí.

podle teistických⁴ a neteistických náboženství rozlišovat a kategorizovat. V teistických náboženstvích se může dále jednat o monoteistická⁵ nebo polyteistická⁶ náboženství. Možností, jak náboženství kategorizovat je mnoho a lze tak činit dle různých kritérií. Pro tuto práci však nejsou podstatná.

Z historického hlediska má náboženství svůj význam a vliv v každém historickém období. Důležité je možná i proto, že v mnohých dekadách a minulých dobách mohla suplovat terapeutickou a sociální pomoc tak, jak ji známe dnes. Více se tomuto také věnovala předchozí kapitola 3. Teologie, která pojednává o řádech, charitativní práci a pastoračním poradenství. Nejen příchod křesťanství ale znamenal pro společnost základy, na které se mohla spolehnout, a kde mohla najít psychickou a sociální oporu. Příkladem pak může být doba předkřesťanská, doba pohanství, kde lidé vyznávali přírodní božstva. To pomáhalo vysvětlit a přijmout mnoho neúspěchů nebo neštěstí v životě. Ať už spojené s úrodou nebo i životem blízkých lidí. Náboženství se ale vyvíjelo ještě dávno před tím. Pro ilustraci je přiložena tabulka, která ukazuje teoretický vývojový model pravěkých a raně historických religii střední Evropy.

⁴ Náboženství, která uznávají Boha nebo božstva.

⁵ Náboženství, která uznávají jednoho Boha.

⁶ Náboženství, která uznávají více Bohu anebo božstev.

TEORETICKÝ VÝVOJOVÝ MODEL PRAVĚKÝCH A RANĚ HISTORICKÝCH RELIGIÍ STŘEDNÍ EVROPY			
PALEOLIT	starý	1.000.000 – 300.000	?
	střední	300.000 – 40.000	prvé stopy sebereflexe, prvé rituální pohřby
	mladý	40.000 – 10.000	dynamismus, kult předků,
	pozdní	10.000 – 8.000	počátky animismu,
	konečný	8.000 – 6.000	animatismu a démonismu
NEOLIT		6.000 – 4.000	animismus, animatismus, démonismus, prototeismus
ENEOLIT		4.000 – 2.000	počátky polyteismu
DOBA BRONZOVÁ		2.000 – 1.300	rozvoj polyteismu
DOBA POPELNICOVÝCH POLÍ		1.300 – 750	vrchol polyteismu
DOBA HALŠTATSKÁ		750 – 400	počátky etnických náboženství
DOBA LATÉNSKÁ		400 – 0	keltský polyteistický partikularismus
DOBA ŘÍMSKÁ		0 – 400	germánský henoteismus, prvé stopy křesťanství, christianizace Germánů
STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ		400 – 568	
RANÝ STŘEDOVĚK		568 – 800	slovanský pohanský supremoteismus
		800 – 950	christianizace středoevropských Slovanů

(Tabulka podle Podborsky, V., *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 74)

Nejrozšířenějším náboženstvím na světě je a bylo křesťanství. O křesťanství, jeho studiu a okolnostem, společně s obory pomáhajícími, pojednává kapitola Teologie. Křesťanství má dle výzkumu Pew Research v roce 2015 2,2 miliardy hlásících se věřících. Patří tím k 31 % většině věřících. Studie probíhala dle dat ze sčítání lidu a registrů 230 zemí světa.

„Křesťané věří, že Ježíš Kristus je jak Syn Boha, tak Syn člověka – plně božský, plně lidský a bez hříchu.“ (Keene, 2003, s. 86). Křesťané věří v trojjediného Boha, Otce, Syna i Ducha svatého. Křesťanství se dále dělí do dalších více jak dvaceti tisíc církví. Největší z křesťanských církví je církev římskokatolická. Významným svátkem křesťanů jsou Vánoce, kterými oslavují narození Ježíše Krista neposkvrněné matce, Panně Marii a Velikonoce, kdy si připomínají smrt Ježíše Krista a jeho z mrtvých vstání.

Na druhém místě jsou muslimové s 1,6 miliardou věřících. Islám je náboženství, které vzniklo v 6. století v oblasti Saudské Arábie. Islám v překladu znamená oddat se. Muslimové věří v Alláha, který posílá na zem proroky, aby lidem ukázali, jak mají žít. Alláh je vnímán jako stvořitel a pán všeho. Kniha, která je pro muslimy základem a obsahuje jejich písmo, se nazývá Korán. Dodnes se dochovaly dva směry Islámu. Sunnitští muslimové, kterých je většinová převaha. Sunna znamená cesta a je to odkaz na životní cestu, kterou absolvoval

Muhammad. Základem je Korán, a právě Sunna jako první text odkazující na Korán. Druhou skupinou jsou muslimové Ši'itští. Ši'ité jsou následovatelé bratrance Muhammada Ši'ata. Podstatou věření je myšlenka, že dědictví Muhammada patří jen členům jeho rodiny.

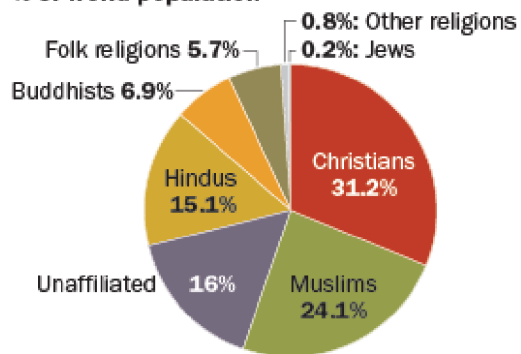
Třetím největším náboženstvím je s počtem 1 miliardou věřících Hinduismus. Hinduismus je jedním z nejstarších a stále funkčních náboženství. Jedná se o polyteistické náboženství. Hinduisté vyznávají mnoho bohů. Každý z nich je obrazem ducha Brahmi. Nevýznamnějšími bohy jsou Šiva a Višnu. Višnu udržovatel a Šiva ničitel. Hlavním principem je modlitba každý den. Každý hinduista má doma vytvořený malý oltář, svatyni, kde se modlí. Velmi důležité pro hinduisty jsou také svátky, kde se setkávají s ostatními k modlitbám a oslavám. Myšlenka hinduistické víry je reinkarnace. Hinduisté věří, že každý člověk se narodí, zemře a jeho duše se opět zrodí v jiném těle dle toho, jak žili předešlý život. V Hinduismu existuje tzv. kastovní systém. Nejvyšší varna jsou kněží a duchovní vůdci. Druhá varna jsou válečníci a vládci Indie, třetí varnou jsou řemeslníci, obchodníci, zemědělci. Do čtvrté varny se řadí sluhové a lidé, kteří mají sloužit ostatním.

Dalším zástupcem v žebříčku je náboženství buddhistů s 500 miliony věřícími. Podstatou Buddhismu je znovuzrození, kdy se duše může nesčetněkrát znovuzrodit. Cílem znovuzrození duše je nirvána neboli stav nejvyššího bytí. Buddhisté věří, že při Buddhově učení dojdou k osvícení, tedy stavu největší moudrosti a soucitu. Buddhismus je jedním z náboženství, které o sobě nehovoří jako o náboženství, ale jako o filozofii, životní filozofii. Existují dva hlavní směry Buddhismu. Buddhismus théravádový a buddhismus mahájánový. Théravádový buddhismus je znám především u mnichů. Jejich učení vychází ze spisů. Buddhisté věří, že jsou v těchto spisech přesná slova a učení Buddha. Mahájánový buddhismus má větší zastoupení věřících a věří, že vždy bylo a bude více Buddha.

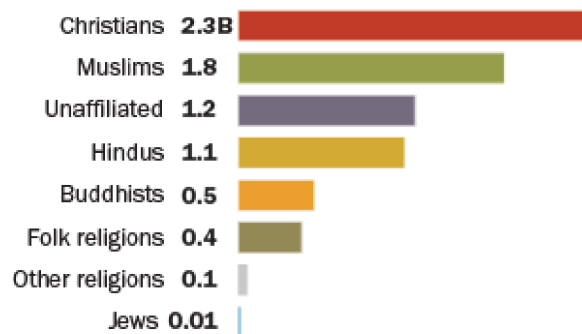
Posledním náboženstvím, o kterých tato kapitola pojednává, je Judaismus. Judaismus má 14 milionů hlásících se věřících. Judaismus je náboženství, které má svaté písmo Tanach. Jedná se o Starý zákon, který nalezneme rovněž v Bibli. Judaismus ale nezařazuje Nový zákon do svých písem. Nejvíce věřících žije v USA. Podstatou židovské víry je víra ve vyvolenost Boha, věří, že jsou vyvoleným národem od Boha, a že mají na světě zvláštní poslání. Velmi důležité je pro Židy dodržování určitých pravidel, dodržování svátků a speciálních potravinových surovin.

Christians are the largest religious group in 2015

% of world population

Number of people in 2015, in billions

Source: Pew Research Center demographic projections. See Methodology for details.
"The Changing Global Religious Landscape"

PEW RESEARCH CENTER

4.1. Náboženství v postmoderní době (dnes) v české společnosti

Stejně jako tomu bylo kdykoliv v dějinách, náboženství, lidská víra a prvky vyznání se vyvíjí, mění, posouvají. Není tomu jinak ani v dnešní, postmoderní době. Nejrelevantnějším zdrojem informací je sčítání lidu, v němž se již poněkolkáté vyskytuje otázka týkající se náboženského vyznání občanů. Následná data pocházejí ze Sčítání lidu, domů a bytů z roku 2001 a 2011. *„Jeho výsledky definitivně potvrdily platnost teze o pokračujícím odcírvení české společnosti doprovázeném úpadkem tradičních křesťanských denominací a postupující pluralizaci náboženské scény spojené s detradicionalizací a privatizací náboženství.“* (Václavík, 2010, s. 192).

Sčítání lidu v roce 2011 obsahovalo otázku týkající se náboženské víry. Z odpovědí bylo na výběr následující: bez náboženské víry, věřící – hlásící se k církvi, náboženské společnosti nebo věřící – nehlásící se k žádné církvi ani náboženské společnosti. Ze sčítání v roce 2011 vyplývá, že počet osob, které nevedly odpověď na otázku víry, vzrostl. Odpověď nevyplnilo k 5 milionům obyvatel, což je velký rozdíl oproti roku 2001, kdy neodpovědělo okolo 1 milionu osob. Otázkou ale zůstává, kam se započítávají osoby, které zvolily možnost věřící, ale nehlásící se k žádné církvi, jež bylo celkem 3 571 720. Zajímavostí také je, že osob, kterých se přihlásilo k ateismu, bylo pouze 1058.⁷

Z těchto faktů lze pozorovat trend, který je ve vyznání českých postmoderních občanů charakteristický. V českém prostředí dochází k deinstitucionalizaci náboženského vyznání. Lidé cítí spiritualitu, něco, co je přesahuje, v „něco“ věří. Ve velkém procentu případů se ale nejedná o sounáležitost k jakékoliv církevní instituci. Jejich víra je charakteristická velkou formou individualismu a osobním přístupem k víře. Často také dochází k mísení západních vlivů náboženství. Mnoho lidí také dochází k léčitelům, duchovním učitelům. Hojně se pracuje s pojmem vesmír, láska, energie. Praktikují se nejrůznější učení, příkladem může být zasvěcování do energií Reiki. Dochází také ke vzniku mnohých sekt, které v tomto prostředí mají snadné pole působnosti.

⁷ Data dostupná z https://www.czso.cz/csu/sldb/scitaci_list_osoby_interaktivn-_formular a <https://www.czso.cz/csu/czso/nabozenska-vira-obyvatel-podle-vysledku-scitani-lidu-2011-61wegp46fl>.

5. Náboženská symbolika

5.1. Křesťanství

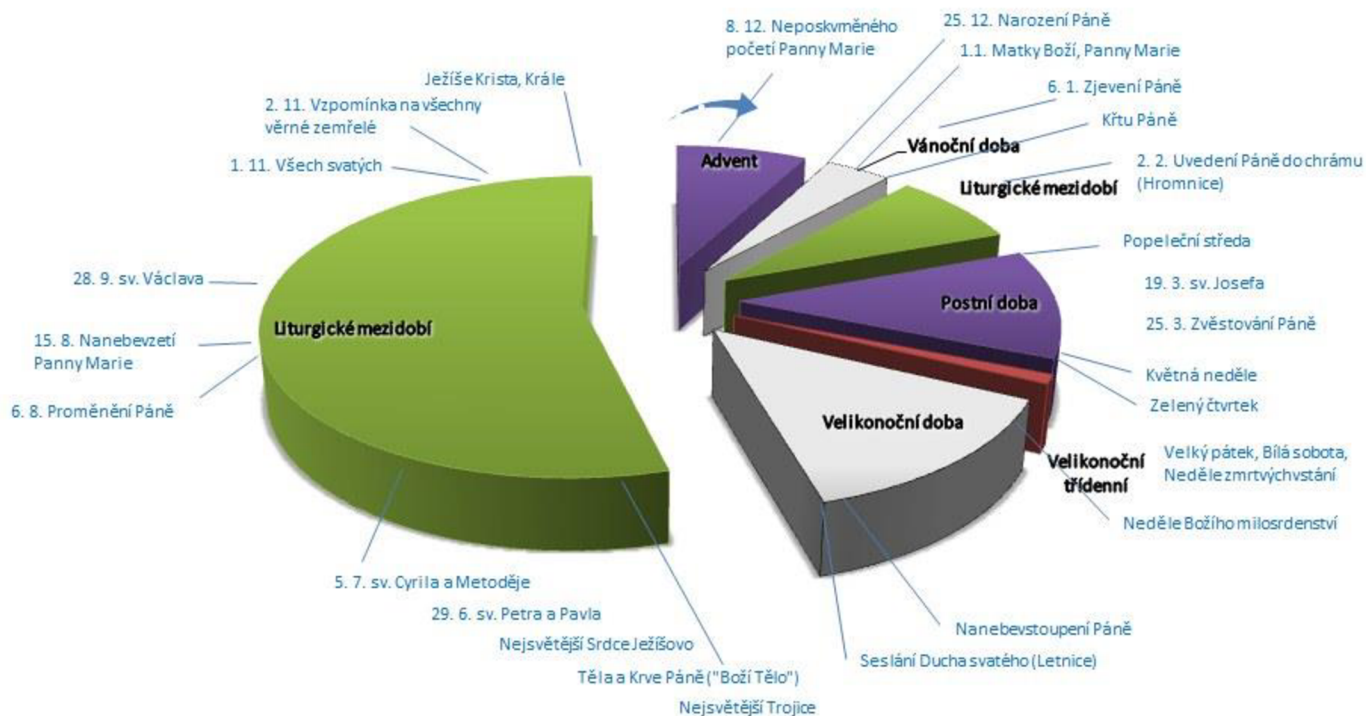
V různých náboženstvích mají barvy bezpochybně své významy. Náboženství mají své svátky, slavnosti, ke nimž se mohou pojit oděvy daných barev, které symbolizují potřebné. Toto téma má v práci také svůj význam, především pro své pouto mezi náboženstvím a arteterapií. Arteterapeuti pracují a zacházejí s barvami, vysvětlují jejich pojmy a na základě jejich interpretací pracují se svými klienty. Barvy jsou tedy v arteterapii velmi zásadní a nepostradatelnou složkou. V této kapitole lze spatřit některé stejnosti nebo podobnosti ve výkladu barev, se kterými pracují arteterapeuti a se kterými náboženství nebo církve.

V katolické církvi mají barvy důležitý význam. Jsou důležité i pro kněze při přípravách na bohoslužbu. K těmto účelům byla rovněž sepsána i příručka. Jedná se o liturgické barvy, které jsou charakteristické především pro barvy rouch. *„Je přirozené, že člověk dává najevo své vnitřní stavy: projevuje radost, smutek, lítost, naději a jiné city svým zevnějškem, hlavně oblekem. ... barva bohoslužebných rouch znamená to, co Církev svatá prožívá o příslušných svátcích. Znamená tudíž také radost, smutek, naději.“* (Františkáni, 1940, s. 15).

Celkem církve rozeznává pět liturgických barev. Bílá značí čistotu, nevinnost, světlo a radost. Je používána především o svátcích Panny Marie, Páně, andělů a vyznavačů a všech dalších slavnostních obřadech. Červená bývá spojována s energií, ohněm a krví. Proto se pojí s Duchem svatým, utrpením Páně, mučednickou smrtí. Její svátky jsou svátky svatodušních a mučedníků. Zelená v liturgických barvách zastává nekonečnost, naději vytrvalého života. Užívá se na neděle Zjevení Páně a po svátku Nejsvětějšího Srdce Páně, až do adventu. Barva fialová je v liturgii ve znamení kajícínosti⁸, protože při kání se dříve sypal popel na hlavu, dodnes je známé toto lidové pořekadlo, a popelu je přisuzována právě fialová barva. Proto se pojí s obdobím adventu, konkrétně při postních dnech, ve dny prosebné. Černá barva je i v církvi již tradičně spojována se smutkem a smrtí. Proto se objevuje na den Dušiček, při pohřbech, na Veliký pátek o Velikonocích nebo při mších svatých za zemřelé. Barva žlutá sena roucho nesmí používat vůbec, některé jiné barvy mohou být nahrazovány, například stříbrná může nahradit bílou. Zároveň se nesmí používat roucho s více barvami.

⁸ zkroušenost, lítost

Dle dalších zdrojů některé jiné církve znají a používají více barev. Dle křesťanské ikonografie je popsána navíc také modrá jako symbol věčnosti a nekonečnosti, dle podobností s oblohou, nebem, vodou, vzduchem. Také bývá popisována jako harmonie duše, panenství, chlad nebo nekonečný prostor. Modrý je i plášť P. Marie nebo modrofialový oděv králů Izraele. Bible také často pracuje s pojmem nachová. Nachová barva je červená barva, její symbolika je proto stejná, jako právě červená. Oranžovou charakterizuje plamen, oheň nebo záře. Purpurová může být purpurově fialová a fialová jako pravda, spravedlnost. Objevuje se například: „I kdyby se červenaly jako purpur, budou jako bílá vrána.“ Iz 1, 18). Věčnost je připisována také žluté barvě, jako barvě zlata, věčného kovu. Je také barvou Jidášovy závisti. Bývala spojována také s Judaismem a Židy. Je brána jako Boží moc a milost, nebeské světlo, vyšší svět. Za druhé světové války pak byla použita jako barva židovských hvězd, kterými se označovali Židé. Hnědá v sobě obsahuje mnoho barev. Hnědá je barva hlíny, země nebo podzimu, pokání, truchlení, odříkání, odloučení duše a těla po pohřbení. V římskokatolické církvi je barvou pokory a chudoby. Někteří mnichové se odívají do rouch této barvy. Šedá barva je barvou pláště Krista na Posledním soudu. Připomíná žal, utrpení, smutek, moudrost nebo stáří. Může také označovat vzkříšení zemřelých.

Liturgický rok. *Cirkev.cz* [online]. Česká biskupská konference, 2021 [cit. 2021-6-12].
Dostupné z: https://imageeditorbmp.blob.core.windows.net/cirkevcz/cbk.blob.core.windows.net/cms/ContentItems/357_00357/m_max__o/liturgicky-rok.jpeg

V křesťanské nauce jsou rovněž velmi významná čísla a jejich symbolika. Samotná teologie, její podobor biblistika a zároveň i samotné pochopení některých kapitol Bible vyžaduje znalost symboliky čísel. Pro arteterapeuta symbolika čísel je také velmi významným bodem při pozorování tvorby klienta. Tato symbolika čísel může být velmi úzce spojena s tradičním výkladem křesťanských symbolů čísel. V Křesťanské ikonografii je číslo popisováno jako „*symbol Božího řádu a uspořádání světa. Chápáno nejen jako jednotka míry, ale také jako základní princip všech věcí.*“ (Rulíšek, 2006, s. 90).

Číslo 0 je vnímáno jako nicota a neexistence, je spojováno se symbolikou kruhu, tedy s nekonečností, úplností. Mnohé významy se mohou pojít s Buddhickým pojetím symbolu kola, který je popisován níže v této kapitole.

Číslo 1 je prvopočátek, jednotka, církev. Bývá spojováno s červenou barvou.

Číslo 2 charakterizuje dvojí tvář, Tvůrce a stvoření, Ježíše Krista a církev, dualitu a protiklady – den a noc, Kein a Ábel, také oběť – 2 holoubata, 2 beránci, pojí se s barvou oranžovou.

Číslo 3 je symbolicky velmi významné. Základem křesťanství je trojjedinost Boha – Otec. Syn, Duch svatý. Opisuje tedy plnost, dokonalost. Třetí den je dnem, kdy Ježíš dokonal zmrtevýchvstání. Tři jsou rovněž králové, kteří přicházejí s dary po narození Ježíše Krista. I člověk je složen ze tří složek – tělo, duše, duch.

Číslo 4 je významné díky čtyř písmenovému nápisu JHVH –Boží jméno. 4 jsou velcí proroci v Bibli – Izaiáš, Jeremiáš, Ezechiel, Daniel. Z psychologie jsou 4 temperamenty – choleric, sangvinik, melancholik, flegmatik a také jsou 4 živly – voda, oheň, země, vzduch, 4 světové strany. 4 tedy symbolizuje celistvost.

Číslo 5 je Boží všemohoucnost, Boží vůle, Kristovy rány. Pět je Knih Mojžíšových v Bibli, říká se mu pentateuch, kdy penta je v překladu pět. Značí spravedlnost a pochopení.

Číslo 6 je stejné jako počet dní, za které byl stvořen svět, poukazuje na znaky Božství, je to rovněž součet prvních tří čísel, balanc, symetrie, rovnováha. Barva čísla 6 je modrá barva.

Může být označováno jako číslo nedokonalosti, protože je přesnou polovinou čísla 12. Číslo 666 bývá spojováno s ďáblem a hříchem, apokalyptickým zvířetem, Antikrist.

Číslo 7 je číslo týdne, sedmý den Bůh odpočíval, dokončil tím tak své tvoření. Proto je číslo 7 číslem úplnosti, svátečním dnem, odpočinku, Šabáttu, fialové barvy.

Číslo 8 je významem podobné číslu 4. Jedná se o jeho dvojnásobek. Jde o číselnou hodnotu Božího jména JHVH, Krista.

Číslo 9 je stejné jako počet měsíců těhotenství, značí celek, pravdu, přetvoření.

Číslo 10 označuje Boží ruku, moudrost, desatero Božích přikázání, uzavřený celek, prsty na rukou, budoucnost.

Číslo 11–11 bylo apoštolů bez Jidáše, symbolizuje proto mučednictví, zradu, následky činů, překročení hranice.

Číslo 12 je také významné číslo. 12 bylo kmenů Izraele, Ježíšových Apoštolů, 12 je měsíců v roce, znamená zvěrokruhu. Opět odkazuje na dokonalost, úplnost, řád.

5.2. Buddhismus

Buddhismus má naopak množství symbolů i barev, které nesou různé významy. k neznámějším symbolům Buddhismu patří tzv. Osm šťastných symbolů. „*V tibetském buddhismu patří k neznámějším a nejstarším a jejich kořeny nacházíme již v kanonických textech.*“ (Blau, 2003, s. 125).

Patří mezi ně kolo dharmy, které vyjadřuje nekonečnost úmrtí a znovuzrození. Kolo je nevýznamnějším symbolem ze všech osmi symbolů štěstí. Dalším symbolem je lotosový květ. Tímto je pojmenována mimo jiné také poloha pro meditaci. Lotos roste z bahna a na povrchu vody krásně kvete. Nese s sebou navrch poselství, že i přes nedobré okolnosti a životní podmínky lze dosáhnout osvícení. Představuje čistotu ducha. Nekonečný uzel symbolizuje nekonečnost a propojení všeho se vším. Spojuje moudrost a soucit. Zároveň působí klidně, ale i v pohybu. Zlaté rybky jsou symbolem štěstí a plodnosti. Jsou vyobrazovány jako dvě ryby na lotosovém trůnu. Symbol je úkazem osvobození ducha z oceánu Samsary, to znamená z nekonečnosti opětovných zrození. Znak vítězství je odvozený symbol od příběhu,

kdy Buddha vyhrál nad démony a nevědomostí. Připomíná tak vítězství mysli nad negativními okolnostmi a nevědomostí. Váza dle některých zdrojů značí poklad, odkazuje na bohatství, zdraví a dlouhověkost. Slunečník působí jako ochrana před negativními vlivy okolí. Posledním symbolem je pravotočivá ulita. Při hře na ulitu se zvuk rozšíří daleko od daného místa stejně tak, jako se Buddhovo učení dostalo do dalekých míst světa. Zastává proto symbol Buddhova učení.

Barvy jsou nejcharakterističtější na buddhistické vlajce. Modrá značí soucit a dokonalé poznání, žlutá tzv. „zlatou střední cestu“, kterou známe i jako české přirovnání – nejít extrémem. Červená vyjadřuje požehnání, bílá čistotu a oranžová moudrost. Oranžové bývají i roucha mnichů. Oranžová v našem pojetí znamená barvu sourozeneckou, barvu bratrských vztahů, což také může charakterizovat různé mnišské a bratrské řády. Další barvy jsou také hojně připisovány jednotlivým bohům, z nichž každý bývá vyobrazován určitou barvou, která charakterizuje daného boha, ale daný bůh a jeho vlastnosti rovněž vykresluje symboliku dané barvy.

Každé další náboženství, filozofie nebo církve má zcela nepochybně další symbolické významy. Pro účely této práce však slouží výše uvedené dostatečně jako demonstrace toho, že symbolika se pojí s náboženstvím, a to i v oboru arteterapie.

V našich geografických a kulturních podmínkách se rovněž projevuje velká míra křesťanských motivů v každodenním životě. Stejně je tomu i v dějinách umění, kde je velké množství umění zasaženo křesťanskou tematikou. Velmi hojně se objevují motivy Madon, Ježíše Krista, Svatých, Svaté trojice atd.

6. Spiritualita

Definice spirituality se u mnohých autorů liší a někteří autoři si dokonce rozporují. Je velmi obtížné definovat pojem spiritualita, jelikož se v každém oboru a v každém úhlu pohledu jeho pojetí v praxi liší. Odborníci napříč vědními obory se neshodují.

Historický vývoj spirituality je však možné sledovat. „*Pojem spiritualita má kořeny v křesťanské tradici. Pochází z latinského spiritualis (duchovní), odvozeného od spiritus (dech nebo duch), a v křesťanství odkazuje k působení třetí božské osoby, Ducha svatého, a hlavně pak k odezvě tohoto působení v jeho životě.*“ (Vojtíšek, Dušek, Motl, 2012, s. 10).

Na konci 20. století se pojem spiritualita dostal i mimo křesťanství. Značně se tento termín objevoval u náboženského hnutí New Age⁹. Pojem spiritualita je proto spojován jak s vírou institucionalizovanou, křesťanstvím, ale i vírou mimo církve, s náboženstvím alternativním. Je tedy spojován především s jakýmkoliv duchovním zážitkem, člověka přesahujícím. Později, s příchodem dnešního typu vyznání, jež byl podrobněji osvětlen v kapitole 4.1 Náboženství v postmoderní době, a které je charakteristické svým individualismem a deinstitucionalizací, se pojem spiritualita řadí spíše k mimokřesťanským a mimo církevním typům vyznání.

V některých typech společnosti se pojem spiritualita začal zaměňovat s pojmem religiozita. A někde se dokonce stal pojmem, který se ohraňuje vůči církevním a institucionalizovaným projevům víry. Všeobecně známým se stal „slogan *I am not religious, but I am spiritual*“ (Říčan, 2007, s. 50). Být spirituální tedy neznamená totéž, jako být religiózní. Religiozitu si lidé asociují více s nějakým typem formy, ve které je s religiozitou nakládáno. Je spatřována více směrem církevním a institucionálním, což v dnešní postmoderní době není vždy oblíbeným spojením.

Neobvyklé není ani spojování spirituality s ezoterickými směry. Toto spojení pravděpodobně vznikalo postupným šířením pojmu přes hnutí New Age. Dnes lze nalézt publikace, kde je například spiritualita spojována s tantrou, formou duchovního učení a s jinými prvky

⁹ „*Je přesvědčení, že nastává „nová éra“, která překoná křesťanství na konci 19. století, se objevuje ve spisech Sdružení teosofů, které v r.1875 založila Helena Petrovna Blavatská.*“ (Telec, 2018, s. 75)

západního náboženství. Z toho rovněž vyplývá již výše zmíněné, a to je problematika definice tohoto pojmu, pojmu spiritualita.

Spiritualita je také velmi propojená s psychologií náboženství a psychologií osobnosti. Psychologie osobnosti v době rozmachu a začínání zvyšování povědomí s pojmem spiritualita, měla tendence být přejmenována na psychologii osobnosti a spirituality. Spiritualita je totiž vnímána jako samostatná složka člověka. Jako jeho schopnost vnímat věci přesahující člověka nebo vyšší přesvědčení a životní filozofie, která jedince vede k utvrzování vlastních hodnot, motivů a postojů. O to více důležitou se ukazuje být v okamžicích, kdy se člověk potýká s nelehkými životními okolnostmi nebo překážkami. „V současném psychologickém pojmu spirituality, tak jak se mu běžně rozumí, se neuplatňuje žádný filozofický pojem ducha, nýbrž právě uvedený vágní význam, který má slovo duch v běžné řeči. Duchem se míní něco vyššího, ušlechtilejšího, kultura, umění, filosofie, etika, inspirace, nadšení“. (Říčan, 2007, s. 48).

6.1. Spiritualita jako prostředník pomoci

Spiritualita je rovněž velmi propojená s psychopatologií, psychologií a případnou léčbou. Spiritualita může klientům pomoci. Mnohé psychopatologie mohou být přímo spojené s pocitem prožité spirituality, prožitku, který člověka přesahuje. Může tomu tak být u psychóz, jejichž častým projevem jsou bludy, halucinace. Osoby, které prožívají psychózu, velmi často hovoří o vizích různých mytologických nebo nábožensky zabarvených postav. Někteří popisují hovory s Bohem, vyvolením od Boha, Bůh jim něco přikazuje nebo ukazuje. Jiní komunikují s anděly, duchy atd. Pokud není religiózní obsah přímým obrazem bludu nebo halucinace, může i přesto dotyčná osoba ze svých vizí logicky dojít k úsudku, že jsou to duchovně motivované zážitky, jelikož prochází Boží zkouškou, trestem apod. Někteří terapeuti a terapeutické směry pracují s myšlenkou psychospirituální krize, jejíž obsahy jsou mnohdy totožné psychózám.

Při léčbě se spiritualitě mimo jiné věnuje psychosomatický model, který člověka vnímá celostně se všemi jeho rovinami. Jedna z rovin je i rovina spirituální. Při léčbě klient mnohdy mění své postoje a hodnoty, což se může dotknout i spirituálních témat. Řešení mohou vést i

k otázkám po smyslu. Celou teorii terapie o smyslu přinesl V. E. Frankl, jehož teorie je rozebrána v kapitole 7.2. Logoterapie.

V dnešní době je v rámci reakce na reformu psychiatrické péče realizováno a sestavováno velké množství multidisciplinárních týmů, kde jde především o mezioborovou spolupráci s cílem komplexní a celostní péče o klienta na jednom místě a předcházení tak vážným zhoršením a propadům stavu klienta a případné hospitalizaci. Každý odborník je odborníkem svého oboru. I v tématu spirituality a psychologie se tak oplácí mezioborová spolupráce. Může se jednat například o spolupráci kněze, popř. pastoračního pracovníka, psychiatra a psychoterapeuta. Motl popisuje teorii, kdy uvádí, že psychiatr se zabývá patologiemi, tedy odchylkami od normy, které cílí odstranit. Pacienti, kteří pracují se svou spiritualitou nemusí mít svou spiritualitu, své náboženství pouze v patologické rovině. Může mít léčebný a nosný charakter, který by bylo třeba využívat již zmíněnou mezioborovou spolupráci duchovního s psychiatrem tak, aby pacientova spiritualita a jeho náboženství mělo léčebný charakter.

6.2. Arteterapie a spiritualita

Mnoho druhů terapií pracuje se spirituálními, duchovními, religiálními či náboženskými motivy. Jinak tomu není ani v arteterapii. Rožnovská arteterapie pracuje se sadou témat, která jsou klientovi předkládána, a která klient následně dále zpracovává.

V základní sadě, která je charakteristická pro ateliér Rožnovské arteterapie, je několik nábožensky, religiálně zabarvených témat. Příkladem takového tématu je téma Adam a Eva, které se zpracovává ve formě koláže, ale i ve formě malování vodovkami či akvarelem. Na tématu se sledují postavy, jejich postoje, blízkost, vlastnosti atd. Mimo to také arteterapeut nahlíží na symboly jako jsou had nebo ráj a rajske jablko. Pracuje se zde s biblickým příběhem a dle něj se pracuje s výkladem symbolů a postav.

Mezi další takové téma patří Betlém. Téma Betlému je po klientech vyžadováno formou malby vodovkou nebo akvarelem. Sledují se postavy, zvířata, položení dítěte, rodiče. Pracuje se rovněž s příběhem, který může klient projektovat na svou vlastní rodinu. Jedná se primárně opět o biblický příběh.

Tématem, které je mytologicky obepřádáno, je téma Medúzy. Medúza je mytologickou postavou, je vyžadována ve zpracování malba akvarelem nebo vodovkami. Opět se pracuje přeneseně s příběhem mytologické postavy Medúzy v postavení a vnímání směrem od klienta.

Arteterapie také pracuje s výkladem barev a symbolů. Mnohá symbolika a teorie a výklady barev vycházejí z náboženských tradic. Tomuto tématu se více věnuje kapitola 5. Náboženská symbolika níže v této práci.

7. Psychologie náboženství

Psychologie náboženství bylo prvotně odvětvím psychologie, jejím podoborem. Navzájem se ale tyto obory ovlivňovaly a ovlivňují se s dalšími příbuznými obory dodnes. S obory jako jsou teologie, religionistika, náboženství. Některé publikace tuto oblast nazývají souborně „Psychologie náboženství a spirituality“.

Říčan uvádí, že: „*Psychologie náboženství bývá považována za aplikovanou psychologickou disciplínu, na rozdíl od základních oborů, jako je obecná psychologie, psychologie osobnosti, vývojová psychologie, sociální a fyziologická psychologie.*“ (Říčan, 2002, s. 11).

Holm definuje psychologii náboženství jako „*vědu o vztahu náboženských projevů k psychologickým pochodům a procesům.*“ (Holm, 1998, s. 9). Náboženství vnímá jako něco, co se objevuje prakticky všude tam, kde se objevuje člověk nebo lidské společenství, protože kdekoliv lze najít prvky obřadu, rituálu nebo jiných projevů víry. Za nejdůležitější náboženské projevy považuje „*názory, způsoby chování a zážitky.*“ (Holm, 1998, s. 9). Všechny náboženské projevy jsou ty, jež se vztahují ke skutečnostem, které člověka přesahují. Vědecká psychologie náboženství se opírá o pozorování, vychází z analýz a dat získaných převážně právě pozorováním. Psychologie osobnosti se dle Holma dělí na tři oblasti – metody psychologického zkoumání, teoretické výpovědi a praktického uplatnění. Psychologie náboženství vychází především z dějin náboženství a psychologie jako takové. S počátky psychologie náboženství jsou spojována jména jako Wilhelm Wundt, Oswald Külpe, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung.

Následující kapitoly se věnují přímo osobnostem psychologie, psychoterapie a psychologickým a terapeutickým směrům, které jakoukoli možnou nuancí souvisí s vírou, vyznáním, náboženstvím, anebo z těchto vychází jejich stanoviska, metody a techniky práce.

7.1. Psychoanalýza

Psychoanalýza byla revoluční teorií a směrem 19. století. Byla kontroverzní a svou dobou zřídka přijímána. Jejím zakladatelem je Sigmund Freud.

V psychoanalýze je lidská psychika rozlišena do tří složek. Psychika se podle této teorie skládá z *vědomí, předvědomí a nevědomí* a nazývá se topografický model osobnosti.

Nevědomí obsahuje nevědomé touhy, sny, pudové slasti, není přístupné vědomí. Předvědomí se skládá z duševních obsahů, které mohou být vědomí přístupny. Vědomí je to, co je člověku běžně vědomé, racionální.

Pudové síly jsou základem toho, co žene, motivuje, rozhýbe člověka. Dvěma základními pudovými silami jsou pud sexuální neboli *libido* a pud smrti, *Thanatos*. Teorie o pudu libido má velký vliv na celý směr psychoanalýzy.

Freud rovněž vypracoval psychosexuální vývojovou teorii, v níž klade důraz především na dětský věk a dětskou sexualitu. První fází je fáze *orální*. Orální fáze trvá od narození po 18. měsíc věku dítěte. Uspokojování pudů je spojeno výhradně s ústy, protože dítě je závislé na matce a jejím prsu k obživě. S rostoucími zuby mohou přicházet destruktivní nebo agresivní projevy chování. Podle Freuda mohou někteří zůstat vývojově v této fázi. To se pak projevuje především v sexualitě a jejich preferované erogenní zóně, ale také se vším, co se pojí k ústům – jídlo, kouření...

Anální fáze probíhá mezi 18. měsícem a 3. rokem věku dítěte. Dítě se v této fázi učí ovládat vyměšování. Tato oblast se proto stává zdrojem slasti. Uspokojování spočívá v zadržování a uvolňování stolice. Dle toho, jak rodiče přistupují k nárokům na vyměšování se dle Freuda vyvíjí budoucí milovník pořádku nebo nepořádku. K zadržování taktéž patří sběratelské vášně nebo zacházení s penězi.

Ve *falické fázi* dítě objevuje autoerotiku a vlastní tělo. Fáze probíhá ve věku mezi 3 a 6 lety věku dítěte. V této fázi může dojít k rozvoji *Oidipovského* a *Elektřině* nebo *kastračního* komplexu. Oidipův komplex spočívá v soupeření s otcem o pozornost a vztah s matkou. Syn a otec se stávají soky. U dívek se komplex nazývá *Elektřin* a jde o ženskou formu. Kastrací komplex se projevuje u chlapců jako strach ze ztráty penisu, u dívek jako závidění penisu. Ideálem je, když se dítě ztotožní s rodičem stejného pohlaví a ustanoví si tak svoje normy.

Poslední vývojovou fází je fáze *latence*. V této fázi jsou sexuální zájmy zcela upozaděny a projeví se opět až v pubertálním věku.

Freud velmi čteně pracuje s výkladem snů a připisuje jim velkou váhu. Podle něj se jedná o nevědomé obsahy, které prosáklý do vědomí. I přes to jsou ale cenzurovány v rovině vědomí a promítají se jako symboly, které je třeba interpretovat. Freud pro tyto účely

vypracoval vlastní Výklad snů. Stejným principem fungují další nevědomé přesahy do vědomí v podobě přeráznutí a chybných úkonů.

Freud pracoval s pojmem neuróza. Rozděluje je na dvě základní kategorie – aktuální neurózy a psychoneurózy. U psychoneuróz pracuje s pojmem úzkosti. Tu zpočátku chápal jako nevybité sexuální napětí, a v pozdějších dobách tuto teorii přepracoval jako reakci na porodní trauma.

Velmi precizně se v psychoanalýze také pracuje s *ego obrannými mechanismy*, které později detailněji rozpracovala Anna Freud, Freudova dcera. Ego obranné mechanismy jsou mechanismy, které nás chrání před příliš náročnými obsahy, chrání před úzkostí. Mezi typické obranné mechanismy patří vytěsnění, sublimace, racionalizace, projekce...

7.1.1. Freud a spiritualita v terapii

Sigmund Freud se narodil v roce 1856 v Příboru na Moravě. Svůj pozdější život ale prožil ve Vídni. Byl neurologem, studoval hypnózu a významně rozvíjel své teorie, kterými přispěl k novému vnímání psychických onemocnění a jejich léčby. Freud byl ženatý jednou a měl 4 děti. Nejmladší z dcer, Anna Freud, se věnovala psychoanalýze. Zemřel na onemocnění dolní čelisti, které měl přes 14 let.

Freud pracoval také s náboženstvím a prvky vyznání ve svých teoriích. Freud je známý pro svůj spíše negativní postoj k náboženství. Náboženství, projevy víry a spiritualitu vnímal jako patologii. Tímto svým názorem výrazně ovlivnil i psychiatrii, kde někteří lékaři dodnes nepřikládají spiritualitě a náboženství žádnou váhu, někdy dochází k jeho patologizaci. „*Náboženská víra je podle Freuda zakořeněná ve fantaziích a iluzích, které nerespektují realitu.*“ (Motl, 2013, s. 35).

Freud kritizoval církev za neumožnění zdravého vývoje sexuality. Soudil tak dle své teorie psychosexuálního vývoje, v níž popisuje dětskou sexualitu a autoerotiku. Tvrdil, že tím, že náboženství člověka nutí potlačovat sexualitu, dochází ke vzniku neuróz. Podle Freuda bylo vše jen motivem pudů a celého člověka ženou jen pudy a libido.

Celé náboženství popisoval jako něco infantilního a iluzorního a něco, co mohlo zjemňovat představy o smrti nebo ji dokonce úplně negovat. Připodobňoval tuto formu uvažování

k dětskému magickému myšlení, kdy jsou děti schopny mít imaginární kamarády nebo věřit v pohádky. Vysvětloval náboženské smýšlení jako útěk od reality a skutečnosti a přiřazoval mu jeden z ego obranných mechanismů. Přitom ale sám Freud čteně pracoval s mýtickými postavami a příběhy, například Oidipus, Medúza... Všechny výklady mýtů ale směřují k sexualitě a pudům. Například u Medúzy setnutí hlavy vyložil jako kastraci.

Fred chtěl, aby byla společnost osvobozená od náboženství, které vytvářelo silné superego, kdy nad člověkem vládlo silné svědomí a člověk se zužoval a trápil, čímž vznikala neuróza. Proto také Freud obecně náboženství označil jako kolektivní neurózu a věřil, že psychologické teorie a myšlenky v budoucnu náboženství nahradí zcela.

7.1.2. Jung

Carl Gustav Jung je jedním z Freudových žáků. Pokračoval v jeho škole, avšak k jeho teoriím měl své vymezení, některé teorie pojímal jinak a vypracoval k nim vlastní postupy. Carl Gustav Jung se narodil v roce 1875 ve Švýcarsku. Jeho otec byl evangelický farář, měl však své pochybnosti o víře, které Jung jako jeho syn reflektoval. Od dětství tíhl k samotě a zajímal se o filozofické otázky. Vystudoval medicínu se specializací na psychiatrii. Jung se s Freudem nějakou dobu přátelili, měli velmi vřelé vztahy, učili se od sebe, vedli diskuze. Později se ale rozešli jak názorově, tak i v osobních vztazích. Jung dále rozvíjel své teorie volných asociací, kolektivního nevědomí, archetypů. Jung za svého života velmi cestoval a snažil se ověřovat své teorie po celém světě. Své objevy uspořádal do nového přístupu a ten pojmenoval analytická psychologie.

Jung byl ženatý a měl pět dětí. Uvažuje se o jeho mimomanželských vztazích, které daly motiv pro vznik filmových adaptací Jungova života.

Jung svými teoriemi velmi obohatil psychologické pole. Přišel například s teoriemi jako je typologie extraverte a intraverze, asociační metody, analýzou snů, aktivní imaginace, rozšířil význam libida jako veškerou psychickou energii. Vypracoval archetypální teorii. Archetypy jsou „*pravzory pocitů a poznání a pravzory lidské existence vůbec.*“ (Kratochvíl, 1998, s. 38).

Jung pracoval rovněž s teorií vývoje lidské psychiky. Na rozdíl od Freuda chápe dospělou část života stejně závažně, jako tu dětskou. První polovinu života má dle Junga člověk za úkol

pracovat spíše s vnějším prostředím, socializovat se, a naopak v druhé půlce života pracovat s vnitřní složkou, kdy je úkolem individuace.

V Jungových teoriích a spisech se často pracuje s pohádkami a mýtickými příběhy. Jung jim přikládá velkou důležitost a spojuje je i s bludy schizofreniků.

Někteří autoři vyčítají Jungovi jeho nesystematičnost, chaos v pojmech a teorie, které nelze snadno ověřit a jsou některými vnímány spíše jako víra. Jung velkou část života zasvětil umění. Je autorem četných obrazů a soch. Jeho velkým dílem je rovněž Bollingenská věž, kterou sám postavil. V posledních letech vychází četně tituly, které pojednávají právě o Jungovi a umění. Sám Jung vnímal umění jako přesahy z nevědomí a vnímal je jako důležitou složku psychologie a složku, se kterou lze a je dobré pracovat a zacházet.

„Roky, během nichž jsem věnoval pozornost vnitřním obrazům, patří k nejdůležitějším obdobím mého života., v nichž se rozhodlo o všem podstatném. Tehdy to začalo, a pozdější jednotlivosti jsou jen doplněním a zdůrazněním. Moje veškerá pozdější činnost spočívala v rozpracování toho, co v oněch letech vyvstalo z nevědomí a zprvu mne zcela zaplavilo. To bylo pralátkou mého životního díla.“ (Jung, 2013, s. 8). Toto je úvod do Červené knihy, která byla jedna z prvních zveřejněních vnitřního světa a umění Junga. Červená kniha vyvolala zájem širokého publika a Jungovo umění přišlo ve všeobecnou poptávku, začal se vystavovat v galeriích. Někteří znalci jeho díla spojují s charakteristikou děl moderního umění dvacátého století.

Na základě zájmu veřejnosti o Jungova díla vyšla další publikace, Umění C. G. Junga, která přidává a zveřejňuje více Jungových děl, a to i z jeho dětství a dospívání. Zároveň pracuje s chronologií a je patrný výtvarný posun a změny ve výtvarném projevu. Celkově kniha rozdělila a popsala Jungovo umění rozčleněná na konkrétní léta. Mezi lety 1885–1895 se Jung věnoval výhradně kresbám fantazií. Nejčastěji kreslil města a různé scény. 1895–1905 jsou nejčastěji používány akvarely a pastely. Jung maluje krajiny, pracuje expresionisticky a mnohdy až dramatickým dojmem. V letech 1907–1908 se začal projevovat Jungův zájem o architekturu. Tato doba proto čítá četné kresby a náčrty domu v Küssnachtu. V pozdějších letech, 1915–1928 se Jungova tvorba zpestřuje a jsou nacházena další díla jako například dřevěné řezby, kvaše... Jung tuto tvorbu vnímá jako ústřední a bývá spojována se vznikem metody aktivní imaginace. Rozmezí let 1920–1961 je pokládáno z hlediska umění spíše za

konvenčnější. Jung tvořil převážně pro rodinu a známé. V tomto období lze nalézt rodinný erb, který Jung vytvářel a přepracovával. Stavba Bollingenské věže patří do poslední fáze mezi léty 1923–1958. „*Na Jungově výtvarném díle je pozoruhodné to, jak těsně je propojeno s jeho literární tvorbou a s jeho soukromým a profesním životem.*“ (Hoerni, Fischer, Kaufmann, 2019, s. 14)

Náboženství je další oblastí, v níž je Jung rozchází s Freudovým učením. Jung propojoval souvislosti mezi náboženstvím a duševním zdravím. Dle něj může náboženství a víra fungovat oboustranně – patogenně, ale i prospívat duševnímu zdraví. Freud náboženství nepřikládal žádnou důležitou váhu, spíše se snažil, aby lidé nevěřili v Boha. Jung naproti tomu lidem doporučoval četbu náboženských knih nebo zpověď. Vnímá náboženství jako důležitou součást člověka, a jeho duševního zdraví. Bez náboženství není člověk celistvý. Jungrazil teorií, že při úspěšné léčbě člověk mění svoje náboženské postoje nebo mění ateistické v náboženské.

Teorie archetypů je některými psychology zabývající se psychologíí náboženství úzce spojována s náboženstvím. Důvodem je nejen mytologická podstata daných konkrétních archetypů, ale také některá doporučení a Jungova spojení úkolů daných archetypů s náboženstvím a náboženskými úkony a svátky. U archetypu stínu¹⁰Jung pro přijetí a smíření popisuje možnost pomoci při zpovědi a svátost smíření. Při teorii komplexů Jung naopak varuje před riziky náboženství, kdy náboženství může příliš drasticky oddělovat dobro a zlo, přičemž mezi dobrem a zlem je mnohdy velmi tenká linie, nebo nelze jednoznačně určit, co je dobré a co není. Opakem pro sjednocení mohou fungovat některé z tradic východních náboženství či filozofie.

I přesto ale Jung nebyl v jednotě s církví. Jeho myšlenky do značné míry zapadaly do vnímání náboženství a náboženského vyznání do dnešního, postmoderního světa. Zastával myšlenku, že církev může do určité míry člověku bránit ve spirituálních zážitcích. Jung nebyl spokojen ani s vizí Boha, který je vnímán zcela bez negativních, temných stránek.

¹⁰ Stín je archetyp, který značí temnou, negativní, stránku člověka. Každého úkolem je tuto stránku přijmout jako součást sebe samého.

7.1.3. Moore

Thomas Moore se narodil roku 1940 v Detroitu. Pracuje jako terapeut, drží se jungiánské tradice. 12 let žil jako mnich. Jeho díla jsou významně ovlivněna J. Hillmanem a C. G. Jungem. Charakteristické pro Moora je propojování témat psychologie se spiritualitou a náboženskými tématy. Ve 23 letech se Moore přidal k řádu řeholníků, kde žil 12 let, a kde studoval filosofii a hudbu. Později ale toto opustil. Vystudoval muzikologii, teologii a náboženství. Moore se také věnuje arteterapii, kterou vyučoval na univerzitě, a na jejíchž kurzech potkal svou ženu Joan Hanley.

Moore je velmi známý svými publikacemi. Kniha o duši je kniha, která hovoří o psychologii, spiritualitě a společně nahlíží na každodenní problémy. Knihou se snaží dát Moore čtenářům návod, jak lze pečovat o duši ve všedním životě. Tento návod, rady a poučení hledá právě ve starých tradicích, mytologiích, teologických textech a Jungových spisech. Kniha se setkává s přijetím i v církevním prostředí. Dle Tomáše Halíka je tato publikace úspěšná právě proto, že Moore rozumí touze po spiritualitě lidí v dnešní společnosti. Dle něj je to především díky jeho rozsáhlým znalostem – pobýval jako mnich v řádu, má mnohaletou terapeutickou praxi, studoval teologii, religionistiku, psychologii a umění. Je tedy schopen pracovat jak se svými duchovními prožitky, tak i s teoretickými východisky.

Dalším velmi poutavým dílem je kniha *Osobní náboženství s podnázvem Průvodce na cestě rozvoje osobní spirituality v sekulárním světě*. Zde Moore nabízí možnosti, jak v dnešní době a společnosti dojít k vlastní spiritualitě, osobnostnímu rozvoji, osobní formě víry. Nejedná se přitom o návod, jak se stát součástí instituce nebo církve, ale navrhuje, jak najít kompromis mezi materialismem, racionalitou a institucionalizovanou vírou. Pomáhá vyjít s vlastní náboženskou praxí. Opět se nezaobírá složitými rituály, ale dívá se na běžné úkony v běžném životě. Tato kniha, vzhledem ke své popularitě, odpovídá trendům sčítání lidu, kdy lidé uvádějí, že jsou věřící, ale nehlásí se k žádnému oficiálnímu náboženství. Moore dává přesně takový návod, zabývá se touto myšlenkou, že chovat víru a být spirituální nemusí být vůbec otázkou instituce, církve nebo čehokoliv organizovaného, hromadného. „*Jeden překrásný citát říká: ‚Pán je mým pastýřem‘, jenomže lidi role ovce už unavuje. Stále méně jich je ochotno činit to, co řekne kněz, rabín nebo farář... A proto se tak mnoho kostelů vyprazdňuje a chátrá.*“ (Moore, 2014, s. 33).

7.2. Logoterapie

Zakladatelem logoterapeutického směru je rakouský psychiatr a neurolog Viktor Emanuel Frankl. Sám Frankl svůj přístup označoval pojmy existenciální analýza a logoterapie. Logoterapie stojí na základní lidské potřebě *touze po smyslu*. Říká, že pokud nedojde k naplnění potřeby touze po smyslu, dochází u člověka k tzv. *existenciální frustraci*. Ta přichází, když člověk přijde jakýmkoliv způsobem o smysl svého života, v bodě, kdy člověk neví, co dál, nevidí smysl ve svém životě, jeho původní vize ztratila smysl. Existenciální frustrace může vést až ke stavům neuróz, depresím a sebevražedným myšlenkám, až sebevražednému chování. Tuto neurózu Frankl pojmenoval neuróza *noogení* nebo *existenciální*. Popisuje také jev zvaný *víkendová neuróza*, která je spojena s konzumní společností a nesmyslností života o víkendech, kdy naše životy nejsou naplněny pracovními ani jinými povinnostmi.

Logoterapie nevnímá pouze smysl, ale také duchovnost člověka. Pomáhá mu nalézt jeho vlastní, unikátní smysl života, který pro něj bude léčivým a jemu vlastním. Vede jedince k dosahování cílů, hodnot a zkušeností přesahující člověka. Štěstí má být jako „vedlejší účinek“ plnění úkolů, které dávají našemu konceptu smysl. Štěstí dle Frankla není něco, co má být pouze a jen cílem.

Frankl vytvořil hodnotovou teorii, v níž rozdělil hodnoty do tří kategorií. První jsou hodnoty tvůrčí, kam patří práce. Další jsou hodnoty zážitkové, kam se řadí vnitřní prožitky – četba, umění, láska. Poslední skupinou hodnot jsou hodnoty postojové. Z nich pak vyvozuje také smysl v utrpení. Tím se opět dotýká Frankl náboženství. Člověka vnímá trojdimenzionálně – tělo, duše, duch. Cílem člověka nemá být seberealizace, ale sebetranscendence, tedy něco, co přesahuje člověka samotného.

K výrazným metodám logoterapie patří *paradoxní intence*. Ta pracuje především s předpokladem, představou a očekáváním. Paradoxní intence funguje na principu toho, že se pacientovi doporučí, aby se ve velké míře věnoval takovým činnostem, které vnímá jako nejhorší. Ať si sám sebe představí v takové situaci, ve které se mu děje něco, co nechce. Pokud například pacient bojuje s nečekanými výbuchy smíchu, doporučí se mu představit si, jak se v dané situaci směje, jak nejvíce dokáže. Pacienti poté popisují odeznění syndromu.

7.2.1. Frankl a spiritualita v terapii

Viktor Emanuel Frankl se narodil ve Vídni v březnu 1905 a zemřel v září roku 1997 také ve Vídni. Franklův otec pocházel z Moravy a do Vídně se přestěhoval kvůli studiu. Studoval ve Vídni medicínu. Matka Frankla také pocházela z Čech, z Prahy, z židovské rodiny. Frankl se o obor zajímal již od střední školy. Během studií spolupracoval například se Sigmundem Freudem nebo Alfredem Adlerem. Studium medicíny započínal s vizí pomáhat při zrození nového života, chtěl být gynekologem. Nakonec ale studia dokončil jako neurolog a psychiatr. Postupem života vypracoval nový terapeutický přístup logoterapie, který je považován za třetí vídeňskou psychoterapeutickou školu.

Viktor Emanuel Frankl byl psychiatr a profesor mnoha univerzit po celém světě. Nejzásadnějším a nejvlivnějším zážitkem jeho života bylo věznění v koncentračním táboře během 2. světové války. O tomto zážitku napsal knihu *A přesto říci životu ano*. V knize popisuje především prvky a formuje logoterapii. Popisuje, jak důležité je neztrácet víru ve smysl života a případně hledat smysl v utrpení. Knihu rozdělil do tří základních částí dle toho, v jaké fázi pobytu se v táboře nacházel.

Frankl byl dvakrát ženatý. První ženou byla Tilly Grosser, o které se zmiňuje i v některých svých knihách. Vězení v koncentračních táborech však přežil pouze sám Frankl. Blízcí příbuzní zemřeli buď přímo v táborech nebo na následky věznění, a to včetně jeho ženy Tilly. O několik let později se opět oženil a vzal si Eleonoru Katharinu Schwindt. Eleonora byla katolička, chodili společně do kostela i do synagogy. Tento fakt je pro tuto bakalářskou práci stěžejní, Frankl totiž působil rovněž jako teolog. Jedna z franklových knih je dokonce napsána jako hovory židovského teologa a religionisty Pinchase Lapidem. Ten byl známý především pro otevírání tématu křesťansko-židovského dialogu. Tato publikace je jednou z nejvíce otevřených knih ohledně náboženského vyznání. Frankl totiž nechtěl, aby byla zapomenuta lidská duchovnost, a aby byl v dějinách psychologie zapsán pouze jako kategorie. Kniha se věnuje tématu teologie, aktuálním problémům teologie, utrpení, smyslu života. Autoři rovněž hledají doklady o hodnotě víry v Boha, a to nejen v těžkých životních situacích, ale i v těch obyčejných, každodenních, rutinních událostech. Tvrdí, že do života vnáší radost a perspektivu. Zároveň hovoří o vztahu mezi logoterapií a náboženstvím. *„Frankl potvrzuje legitimní roli religiozity, kterou tato může a nemusí mít v životě jednotlivých lidí. Za druhé jí vymezuje v dějinách myšlení takový význam, který jí patří jako výraz lidského smyslu. A za*

třetí ji drží tak daleko od příbuzné terapie, jak je to přikázáno povinné světonázorové zdrženlivosti lékaře a terapeuta." (Frankl, Ladipe, 2011, s. 29). Frankl ale velmi dobře uměl rozlišovat, kdy je třeba religiózní myšlení odložit a s pacientem pracovat ateistickým přístupem. Což také vypichuje ve své publikaci Psychoterapie a náboženství, kde úvahou popisuje, jaký je vztah mezi psychoterapií a náboženstvím. Sám v tomto shledával možný střet zájmů a razí teorii, že je vždy třeba být především ohleduplný a respektující. I když je lékař věřící, měl by být tolerantní k nevěřícím pacientům a naopak.

Frankl byl vášnivým horolezcem. Sám o sobě tvrdil, že začal lézt proto, že mu lezení přivádí hrůzu. Na svých cestách si vedl deník, jehož části byly pod názvem Požitky hor a zkušenosti smyslu také publikovány. Frankl za svůj život vydal okolo tří desítek knih, později byly přeloženy celkem do 32 světových jazyků.

7.3. Transpersonální psychologie

Transpersonální psychoterapie vychází z humanistické psychoterapie, jelikož i transpersonální psychologie se zajímá především o vnitřní svět člověka. Zaměřuje se na zážitky, které člověka přesahují, neignoruje náboženství, spiritualitu a projevy víry. Zajímá se i o stavy změněného stavu vědomí, stavy kolem porodu nebo smrti, náboženské praktiky, klinickou smrt, parapsychologii. Na jejím vzniku se nejvíce podílel a jejím největším šířitelem je Stanislav Grof.

V terapeutickém procesu v transpersonální psychoterapii jde především o vybavení zážitků z dětství, prenatálního období nebo porodu. Pro období porodu přišel již Rank s teorií o významu traumatu z porodu. Další pak vypracoval Grof a sice teorii bazálních perinatálních matric. Matrice jsou čtyři a každá z nich se vztahuje k určité porodní době. Mimo zážitky prenatální a perinatální člověk může dosahovat zážitků transpersonálních. Všechny tyto zážitky lze do vědomí vyvolat pomocí halucinogenů, holotropního dýchání¹¹, hudbou nebo prací s tělem a jeho polohami. „V navozených změněných stavech regresí se nezdá měnit i výraz a chování klientů, včetně neurologických reflexů, do podoby odpovídající určitému věkovému období. Přitom je podstatné, že dochází k výběru nejzávažnějšího a emocionálně

¹¹ hyperventilace

nejnabitějšího materiálu z nevědomí a jeho přenos do vědomí je spojený s mobilizací energie vnitřních léčebných sil.“ (Paulík, 2009, s. 142). Díky zvědomení materiálů z nevědomí dochází k pocitu úlevy a případnému vymizení symptomu. Terapeut je zde spíše pro dohlížení a spolupráci s klientem, není aktivním činitelem.

K transpersonální psychoterapii rovněž patří i kritika. Především za neověřitelnost a nepodloženost daných předložených teorií. Grof se na toto snaží reagovat a podkládat teorie z filozofie, fyziky, biologie, neurochirurgie. Další výtka patří rovněž k postoji terapeuta, který nemá situaci plně pod kontrolou a děj neovlivňuje.

Motl připodobňuje transpersonální směr psychoterapie k hnutí New Age, protože vychází s obdobných základů a hodnot – jiné stavy vědomí, kritika církve... K dalším prvkům náboženství patří taktéž zmínka o smrti při pojednání o stavech porodu a smrti, kdy se při hovoru o smrti předpokládá s reinkarnací.

V transpersonální psychoterapii se pracuje s pojmem psychospirituální krize. *„Psychospirituální krize je dle transpersonální psychologie stav, kdy jedinec prochází tak překotným procesem osobního zrání, že to u něj vyvolá krizi doprovázenou změněnými stavy vědomí.“* (Motl, 2013, s. 65). Psychospirituální krize svými projevy připomíná projevy onemocnění psychického. Podle teorie psychospirituální krize se nejedná o onemocnění, nýbrž o transformaci a osobní růst. Zastánci transpersonální psychoterapie kritizují klasický přístup psychiatrie, která se snaží projevy tlumit psychofarmaky. Podle nich se totiž má psychospirituální krize doprovázet, nikoliv léčit. Rozpoznatelnost je dle transpersonalistů v dalších projevech případného psychického onemocnění – nedodržování hygienických návyků, zanedbanost, destruktivní myšlenky, zmatenost prožitků, hlady, bludy aj.

7.3.1. Stanislav Grof

Stanislav Grof se narodil roku 1931 v Praze. Později studoval na Univerzitě Karlově, obor lékařství. Po studiích působil jako psychiatr v Československu a pracoval na poznacích při práci s využíváním LSD. Roku 1967 odjel své výzkumy jiných stavů vědomí dále zkoumat do USA. Po zákazu používání LSD vypracoval se svojí ženou metodu holotropního dýchání, díky které klienti navozovali změněné stavy vědomí, avšak bez požití drog. Dnes se Grof věnuje

především předávání své metody dále. Pořádá přednášky a vede výcviky v holotropním dýchání a transpersonální psychoterapii.

7.4. Hagioterapie

Hagioterapie je poměrně novým psychoterapeutickým směrem. Dokazuje také zmínka ve slovníku neologismů z roku 2004. Ten vysvětluje hagioterapii jako „*psych. léčení, terapie psychopatologických stavů spočívající v uvědomění a případné změně hodnotových a morálních postojů jedince za pomoci práce s biblickými texty.*“ (Martincová, 2004, s. 144). Psychologický slovník naproti tomu pracuje s vysvětleními dvěma. První říká, že hagioterapie je „*léčení nemocných zaklínáním, modlitbou, uctíváním ostatků.*“ (Hartl, 2000, s. 183). Druhá popisuje hagioterapii jako „*psychoterapeutická metoda..., ze sociologie vyvozuje víru v náboženskost, jako jednu z nejmocnějších sil lidské psychiky, evolučně výhodnou pro přežití lidského druhu; využívá zkušeností křesťanské spirituality a zaměřuje se na osobnostní struktury a hodnotové, morální a numinozní; na rozdíl od terapie pastorační se nepředpokládá víra v Boha, ale pouze v existenci náboženských dispozic v lidech...*“ (Hartl, 2000, s. 183). Hartl také popisuje, že jako metoda bývá používána meditace nad biblickými texty. Velmi často se používá u cílové skupiny drogově závislých.

Hagioterapie funguje, obdobně jako arteterapie, na základě projekce. Pracuje s předloženým biblickým příběhem. Pracuje se většinou se skupinou a probíhá formou biblioterapie, tedy pracuje s textem, literárním dílem. Literárním dílem, se kterým pracuje hagioterapie, je právě Bible. Skupině je předložen a opakovaně přečten biblický příběh, poté o příběhu může diskutovat, probírá se děj, konec, postavy, jaké v příběhu byly, jejich role a vlastnosti. Každý z přítomných pak může projektovat dané situace, případně postavy na své životní zkušenosti a pracovat tak v přenesené rovině s těmito vlastními příběhy, traumaty. Setkání může končit posledním slovem, kdy každý člen shrne, k čemu dnes došel nebo co si odnáší.

V českém prostředí se tak setkáváme spíše s hagioterapií, která pouze pracuje s biblickým textem. Nepředpokládá však existenci Boha. Nepracuje ani s jinou formou víry, jak popisovala první definice v psychologickém slovníku. Obdobně popisuje hagioterapeutický přístup Prokop Remeš, který se hagioterapii dlouhodobě věnuje, pracuje touto metodou a vyučuje jí dále. „*Stejně jako v minulosti lze i dnes Bibli užívat k psychoterapeutickým účelům –*

může posloužit jako zdroj o člověku, může pomoci čtenáři k poznání vlastních hlubokých motivačních sil, které formují jeho život.“ (Remeš, Halamová, 2013, s. 213). Remeš z vlastní praxe používání metody hagioterapie popisuje obsahy a přesahy, které příběhy v jeho klientech vyvolávaly. Metoda tak může sloužit jako propojování vlastní pocity, prožívání, psychologické teorie s křesťanskou tradicí.

Hagioterapie má tak své místo v oborech, které se věnují pomoci druhým a zároveň pracují se spiritualitou nebo vírou. Pohybuje se mezi náboženstvím a terapií.

V terapeutickém prostředí lze nalézt více autorů, kteří se věnují směrům, jež nějakým způsobem pracují s náboženstvím nebo vírou. Dalším je například Satiterapie s jejím autorem Miroslavem Frýbou. Satiterapie pracuje s poznatky z buddhistické filozofie. Sati znamená v překladu všímavost. Všímavost je v dnešním psychoterapeutickém oboru také velmi aktuální. Věnují se jí metody jako je mindfulness, která pracuje s myšlenkami meditace a práce s bdělostí a vlastní pozorností. Takových směrů existuje celá řada, tato práce by se dala zcela jistě dopisovat dále a osvětlovat a připojovat další teorie. Pro charakter této práce a z hlediska rozsahových norem však postačí této kapitole výše zmíněné.

Praktická část

8. Koláže

Praktická část této práce se zajímá, stejně jako práce celá, o spiritualitu. Konkrétněji se pak zabývá spiritualitou lidí, každého z nás. Spiritualita může být vnímána všemi možnými způsoby, jak již popisuje část teoretická. Praktická část se proto bude zabývat různými náměty osob ve výtvarném projevu.

Jako výtvarný projev je pro tuto práci zvolena metoda koláží. Koláže jsou metodou, kterou hojně využívá ateliér Rožnovské arteterapie. Jedná se o techniku, kdy klient tvoří celistvé dílo z již vzniklých obrázků, fotografií, novin a časopisů. Z těchto vytváří své, nové, dílo na určité téma. V klasické sadě jsou témata Šípková Růženka, Rodinná koláž, Chladná koláž, Adam a Eva. Pro tuto práci ale nebyla svým tématem žádná vhodná, proto bude pracováno s tématem Já a víra. Koláží se vytváří něco nového z něčeho již vzniklého. Dává se starým obrázkům nový důraz, nové téma, nový úhel pohledu. Z něčeho nepodstatného může rázem být cokoliv v centru dění. Velmi rádi po této metodě sahají lidé, kteří odmítají svůj vlastní výtvarný projev právě vzhledem k nenáročnosti na kresebnou a malebnou průpravu.

V práci s kolážemi se pracuje se symbolikou, prostorem, vybraným materiálem. Vybraný materiál je velmi důležitou složkou, stejně jako samotné jeho vybírání. Pro někoho proces vybírání vhodných obrázků může být otázkou dlouhého času. Také může arteterapeut sledovat detaily a opracování původních obrázků – klient může vystříhávat detaily malými nůžkami nebo naopak obrázky vytrhávat. Vybrané a připravené obrazce se lepí na podklad, který je většinou bílý, případně jednobarevný. Ideálním formátem je formát A². Následně hraje velkou roli nevědomé vybírání a umísťování obrazců na nový podklad a někdy i náhoda při samotném lepení a dokončování.

V následné arteterapeutické práci se koláže interpretují. Jejich interpretace se zaměřuje na barvy, symboliku, prostor, vybrané postavy, jejich emoce, přenesení osob do osob na koláže, sledují se úhlopříčky a roviny. *„Úkolem arteterapie je odkrývání významového rozměru koláže, jenž se stává srozumitelným tím, že volné seskupování výstřížků v ploše je podle výtvarného záměru založeno na multiplicitě vidění skutečnosti.“* (Perout, Lhotová, 2018, s.

168). Při interpretaci je velmi důležitá práce s klientem a rozhovor nad daným artefaktem. Také je velmi cenné vidět celou klientovu tvorbu, nikoliv jen útržek, kde je rizikem snadné mýlky nebo zobecnění. Na koláži se promítají především projekce

Cílem práce není sebrat velké množství různých koláží a vyvádět z nich výzkumné závěry aplikovatelné pro celou populaci. Cílem práce je podívat se hlouběji na možnosti víry a spirituality skupiny lidí, zjistit, zda každý prožívá svou spiritualitu a možná i touha po tom zjistit, zda někdo odmítne takovou koláž vůbec vyrobit. Nebo jestli bude patrný trend dnešní doby ve spiritualitě, kterou vnímáme, ale není formovaná nebo institucionalizovaná.

Zároveň je také nutné zde zmínit, že jde o skupinu lidí, kteří jsou z jedné sociální skupiny. Až na několik málo výjimek jsou to lidé, kteří nějakým způsobem pracují nebo studují humanitně zaměřené vědy a pomáhající profese. Nejde zde o široký vzorek. Všechny osoby souhlasily s uveřejněním jejich koláží zde v práci společně s anonymně popsányi možnými osobními souvislostmi. Všechna jména autorů koláží jsou proto změněna od skutečnosti.

Koláž č. 1 – Alžběta

Koláž, kterou vytvářela Alžběta, na první pohled působí uměleckým dojmem. Zdá se, že autorka je znalá a školená ve výtvarném směru, což také odpovídá realitě, protože Alžběta vystudovala grafický design. Koláž působí velmi geometricky a není typická svým zpracováním. Pokud by bylo s Alžbětou pracováno v rámci rožnovských témat, pravděpodobně by koláž potřebovala úpravy.

Nejvíce výrazné jsou kruhy uprostřed koláže. Kruhů je na koláži celkem šest. Každý z nich je trochu jiný, některé se prolínají. Dle tradičních symbolik může kruh značit jednotu, nekonečnost, znovuzrození a umírání. Také by se dal interpretovat jako ochranu sebe, uzavřenost, nepropustnost.

V levé spodní části koláže je útvar připomínající obličej. Celkově působí jako obličej pod hladinou vody a kruhy z něj jako bubliny vznikající výdechem pod vodou. Při práci s Alžbětou by se dalo zaměřit na tento pocit a rozvíjet tuto teorii.

Zajímavé také jsou čáry v pravé části koláže, které ji oddělují od zbytku. Pravá spodní část se přitom připisuje podpisovému místu, tedy osobě autora. Dalo by se pracovat s teorií izolovanosti, pocitu mimo celku. V souvislosti s vírou by bylo možné směřovat další práci a otázky směrem izolovanosti od víry.

Barevně koláž obsahuje pouze tři barvy. Převažující je bílá a černá. Dalo by se přemýšlet o možném černobílém vidění. Ve spojitosti s vírou potom uvažovat o tom, že autorka vnímá téma jako něco, co není nijak zbarvené, je to buď a nebo, možná také zastaralé stejně jako černobílé fotografie. Ostražným a varujícím symbolem jsou tři žluté kruhy. Barevná kombinace žluté a černé se v přírodě vždy vyskytuje jako varovná kombinace. Většina zvířat, které jsou těmito barvami zbarvené, má nějakou schopnost obrany nebo útoku. Umí ublížit jinému. Příkladným zvířetem je vosa, která v ohrožení bodne a vypustí jed.

Na levém okraji je bodavý útvar směrem k protějšku, může se tematizovat i útočnost některých náboženství, nebo i fakt, že hovory o víře a náboženství jsou poměrně častým zdrojem nedorozumění a hádek.

Koláž č. 2 – Marcela

S koláží Marcely by se interpretačně velmi dobře pracovalo. Koláž přináší mnoho témat, kterých by se arteterapeut mohl dotknout a na kterých by se dalo dále stavět. Je bohatá na symboliku.

Při prvním pohledu koláž vypadá mírně ponuře, smutně, tmavě. Zdá se, že život v prostředí koláže by nebyl snadný. Centrálním prvkem koláže je sopka s lávou, která pokud by se vylila dále, by na koláži nepřežila pravděpodobně žádná osoba, kterou autorka ztvárnila. Motiv vnitřního přetlaku, výbušnosti. Jediné místo, které se zdá být bezpečné a orámované před lávou je jeskyně uprostřed dole s jezírkem a vodou. Jeskyni v tomto vyobrazení by bylo možné spojovat s ženskou energií, povahou.

V pravém podpisovém rohu najdeme ženu, která sedí a na ruce jí sedí motýl. Žena pravděpodobně charakterizuje autorku. Symbol motýla na její ruce se opakuje na ruce, která je v protějším rohu a na níž je motýl vytetován. Symbolika motýla by mohla velmi korespondovat se symbolikou víry nebo osobnostního rozvoje. Z motýla se vždy stane krásný

motýl až po nějaké době, po odžitých předchozích fázích. Nejdříve je housenka, kukla a z ní až se líhne celý motýl. Transsubstanciacie – přepodstatnění, koresponduje s náboženstvím a vnitřním transformačním procesem. Proces líhnutí přitom vyžaduje sílu a nemusí být snadný. Tato filozofie by mohla korespondovat s autorky pohledem na toto téma, na vývoj člověka, jedince, jeho psychiky. Obě ruce zároveň tvoří diagonály. Potetovaná ruka ukazuje do minulosti, ženina ruka ukazuje do minulosti. Může souviset s autorčíným řešením tématu v souvislosti s minulostí.

V levém horním rohu, který značí rovinu ideálního ty, je jediné místo, které je neobsazené. Obsahuje pouze čistě modrou barvu bez dalších jiných prvků. Modrá charakterizuje hloubku, ponoření se do něčeho, myšlení, pochopení. Zároveň rovina ideálního ty by mohla zastávat místo pro víru, nějakou postavu, v kterou člověk věří. Vzhledem k barvě se bude jednat o nějaké hlubší přesvědčení, zamyšlení, ale vzhledem k absenci dalších témat je možná prozatímní neobsazenost postavy.

Žena v pravém spodním rohu se nachází na jediném místě koláže, kde by byl možný život, kde něco roste. Směrem od ženy roste velký strom, které je ale na nějakých místech ulámaný, pichlavý. Interpretovat lze jako osobu, která již něco zažila, má něco za sebou, prožila nějaké těžší události, které se na ní podepsaly.

Koláž se dá rozdělit na dvě poloviny, kdy levá strana koláže ukazuje minulost, pravá budoucnost. Levá část je spíše v šedých tónech, vyvíjí se a mění se do pravé části, která je více zbarvená do žluto-hněda a je na ní život. Na propojení a odkazy mezi minulostí a budoucností odkazují i ruce, které ukazují do minulosti a do budoucnosti. Mezi nimi, v přelomu, se nachází jeskyně, ženská energie, ženský symbol.

Koláž č. 3 – Pavla

Pavly koláž je na první pohled rozdělena na tři jasné části. Levá část, která charakterizuje minulost, je rovněž pojata černobíle. Černobílá také povídá o minulosti, stejně jako černobílé fotografie, vzpomínky. Černobílou škálu asociujeme také s emočním odstupem. Levá část je také velmi šedá, s šedými tóny. Působí smutně, ponuře, nevesele, neviditelně.

Prostřední část koláže je možné nazvat přítomností, okamžikem, kde autorka žije. Tato část je bílá s občasnými černými prvky. Černé prvky na bílém podkladě jsou nápisy vypadající jako novinové články, texty. Pokud se na kolážích objevuje větší množství nápisů, je možné uvažovat o zvýšeném používání logických úvah, vyšší používání analýzy, logických operací než emocí. Zároveň se může jednat o ego-obranný mechanismus racionalizace, kdy si dotyčná osoba odůvodňuje možnosti logicky a vysvětluje si tak možnosti, které by jinak například bylo těžké přijmout nebo změnit. Pokud by toto souviselo s vírou, mohla by tato složka být pojata velmi racionálně, případně „žurnalisticky“ povrchně.

Zajímavým prvkem je černá čára, linka, která vede směrem od minulosti, začíná však spíše v přítomnosti a směřuje do budoucnosti. Jako by oddělovala minulost od budoucnosti. Je vedena přes otcovu linii, z levého spodního rohu. Nad začátkem linie je ornament, který by se dal popsat jako otazník. Kladení si zásadních otázek je často katalyzátorem duchovního růstu. Bylo by možné uvažovat o snaze oddělit něco z minulosti od budoucnosti, ale otazník značí možnou nejistotu, nejistotu v začátku linie, nejistotu v procesu.

Pravá část je pouze barvená. Autorka dává najevo svůj optimismus a víru v budoucnost. Věří, že budoucnost bude lepší, než minulost. Bude barvená, bude zajímavá, bude plná emocí. V pravém spodním rohu autorka užila fialovou a modrou barvu. Obě tyto barvy bývají spojovány s mateřstvím. Mohlo by se jednat o nějakou tematiku spojenou s mateřstvím, kterou autorka prožívá. Fialová také může ukatovat na mystický ponor, respektive touhu po něm. Je však orámována ostatními barvami a linkou vedoucí z minulosti.

Na celé koláži jsou použity ostré trojúhelníkové symboly. Trojúhelník může být spojován s ženskou tematikou, ochranou sebe, ale poměrně drsnějším způsobem než například kruh, který není ostrý. Tyto obrazce jsou velmi ostré tak, že by se o ně člověk mohl poranit.

Celá koláž pojednává o vývoji, o procesu. Ve spojení s vírou by se dala pojmout jako víru v proces, víru ve změnu a víru v lepší zítřky.

Koláž č. 4 – Miroslava

Víra a já

Myslel jsem si, že mám v sobě mator, že víru už dlouho ztratím (i když se medař říká, že by byl nemrtvý).

Babička byla silně věřící člověk, a tak jsem byla pokřtěna a jako dítě jsem občas chodila do kostela. Velmi rychle však přestala být přítelkyně svých rodičů, která v toba mrtví. A já tak vyrostla bez vědomí k víře.

Víra a malozemské obecní mi však fascinovalo a snažila jsem se dozvědět víc. Uvědomila jsem si, že historie lidí byla formována různými aspekty různých malozemských a víry. Také jsem si jasně uvědomila, že víra musí být životní praxe a tvorba, oporu. Probohoslužba se životem bez víry je podle mého velmi těžká. Mnoho to však i svoje vyhledá. Tím, že jsem nikdy neuvěřila v žádnou předem danou vypravěnou, musela jsem si svoji vlastní víru vybudovat sama - prostřednictvím podnětů, přemýšlení, chyb, smutku, radosti, trápení jsem si postupně vypracovala svoji vlastní víru.

Jsem přesvědčena, že každý z nás v ní věří a praktikuje svoji víru v každodenních malozemských. Očekáváme, že víra je to, co nám dává sílu a cíle, a cíle s ní pracujeme, prohlubujeme ji. A nebojíme přijímat, konzumujeme a měcháme a jí smýkal.

A v co věříš ty?

Skenovano pomocí CamScanner

Práce paní Miroslavy je ozvláštněna tím, že ji doprovází text. Koláž je ovšem zvláštní nejen textem, ale také způsobem provedení. Většina koláží je slepená z novin, vyjadřují jasné postoje a názory. Tato koláž je velmi precizně provedená, s velkým smyslem pro detail. Vypadá, že autorka používala výhradně svoji tvorbu, ne tvorbu z novin, časopisů nebo jinou, kterou by poté transformovala do té svojí. Toto rovněž odpovídá autorčinými textovému vyjádření, kde se autorka zmiňuje o tom, že nevěřila v žádnou předem určenou víru, v žádnou popsanou filosofii, pravidla, řád, ale ve víru, nad kterou přemýšlí ona sama a ona sama si ji vytváří. Jejímú výtvarnému pojetí ale dominuje řád, doplněný o volnost v podobě vegetace. To, co autorka popisuje v textu je jasným úkazem individuální, osobní víry, k níž se vyjadřuje velká část teoretické části této práce.

Tato práce je spíše assembláž než koláží. Autorka vytvořila na vzniklé koláží třetí rozměr, plasticitu, nový úhel pohledu. To, jak autorka pojímá výrobu koláže a snaží se poukázat na nový rozměr, nový úhel, nové pojetí tohoto tématu, víry, taktéž popisuje v textu. Zajímá se o víru, nikoliv jako něco, co je nástavba, něco navíc v životě, ale něco, co je běžné, každodenní a dá se s tím pracovat. Ukazuje, že každý má víru, jen ji jinak nazývá, jinak na ní pohlíží.

Autorka dílo zpracovala velmi detailně, velmi zdobně, dekorativně. Použila všechny barvy palety, dobře pracuje s prostorem a perspektivou. Je patrný záměr o osvětlení okna, které přichází z levého spodního rohu, tedy roviny Ty, kam, jak autorka uvedla v textu, by bylo možné obsadit babičku, která víru v svém životě pěstovala. Okno asociuje sakrální stavbu, navíc opakovaným trojičním symbolem, o kterém byla řeč v teoretické části práce.

Barevností je koláž spíše teplá. Jsou na ni použity všechny barvy a odstíny barevné palety. Žlutá je na první pohled nejvíce viditelná, upoutává největší pozornost. Barevnou dominantu tvoří rovněž postava uprostřed koláže. Autorka koláže se ztotožnila se dvěma postavami na koláži, nedokázala se rozhodnout, která z postav by jí více charakterizovala. Dvojitá symbolika se ukazuje rovněž při dvojení stejných obrázků nebo témat, například žlutý obrázek s míčky. Důvodem může být fakt, že autorka je z dvojčat a často se tak identifikuje jako součást dvojice.

Na celé koláži je k nalezení jen velmi málo mužských postav. Ústřední a hlavní roli na koláži hrají ženy. Muži se vyskytují pouze v duchovní rovině, mniši apod. Téma ženskosti a ženské energie je podtrženo ženskou linií od věstonické Venuše na spodním okraji koláže uprostřed, přes koně/klisnu, ženu v červené sukni, ženu v růžovém oblečení, až starší paní na horní části koláže v prostřední pasáži. Ta může odkazovat na dědění ženského principu, případně matriarchátu, eventuálně na kult předků. Dalo by se pracovat s hypotézou víry v očích ženské energie, ženské reži, ženství jako síla, jako víra.

Autorka zde prezentovala velké množství různých náboženství. Může se jednat o snahu odkázat na důležitost náboženství v životě, ale zároveň neurčitost, nenakloněnost ani k jednomu nich.

Jediný temnější obrázek, vyobrazení, které na koláži je, autorka umístila do pravého spodního rohu. Jedná se o obrázek kostnice, kde se zachází s kostmi, pozůstatky lidí. Možné doprovodné otázky nebo další téma by mohlo směřovat k tématu smrti, smutku nebo po možném předání a zacházení s tím, co na zemi po člověku po smrti zůstává.

Světlým bodem je naopak zlaté srdce – šperk vlevo nahoře. Možná pochází od mateřské postavy, případně symbolizuje princip lásky, který různá (i v koláži zobrazená) náboženství sjednocuje.

Koláž č. 6 – Vítězslav

Vítězslavova koláž hned zprvu upoutává svou popisnou stránkou. Na celé koláži převládají popisné nápisy, oznámení, výkřiky. Tvoří velkou část koláže, působí, že jsou pro autora potřebnou složkou pro pochopení a strukturaci tématu. Nápisy a nutnost popisování může dokazovat na autorovu převládající potřebu věci popisovat, zpracovávat analyticky. V takovéto míře by se při arteterapeutické práci s autorem mohla další práce věnovat tomuto tématu a autora posouvat k poznávání dalších složek.

Ústřední postavou celé koláže je žena uprostřed. Žena je vyobrazena na černobílé fotografii. Vzhledem k jejímu umístění lze toto pojímat jako hlavní, aktuální téma, kterému se autor věnuje, v tuto chvíli reflektuje. Pro jasnější práci a přístup by bylo třeba s autorem tuto postavu obsadit. Tato postava je rovněž jedinou ženskou postavou celé koláže.

Barevnost koláže se skládá jen ze tří barev. Použité barvy jsou pouze černá, bílá a červená. Jeden jediný obrázek obsahuje také barvu žlutou. Černobílá kombinace může odkazovat na odemocňování, snahu neprojevoval emoce. V tomto případě, v kombinaci s mnohočetnými nápisy a popisným stylem koláže je velmi pravděpodobná autorova preference analytického oproti emocionálnímu vnímání a pohledu. Toto se rovněž může pojít s tématem víry, kdy autor může vnímat víru pouze analyticky, materiálně, logicky nebo i vědecky podloženou. Tuto hypotézu potvrzuje i rozmístění celkové rozmístění koláže. Je patrné, že autor vyobrazil největší dynamiku, děj i barevnost na spodní část koláže, která je linií provozní, linií proti ideám, linie, kdy je člověk tzv. nohama na zemi, ne hlavou v oblacích.

Červená barva, která se na koláži v menším množství také vyskytuje, by mohla odkazovat v kombinaci s černou na období dospívání a období vzdoru, vymezování vlastních hranic a svého vlastního. Stejně tak by mohl autor vnímat víru. Pokud bych s autorem pracovala, ptala bych se na jeho postoj k náboženským institucím. Dle této barevnosti je jedna z hypotéz to, že autor odmítá předem zpracovanou víru, která je nějakým způsobem institucionální, běžná, klasická a snaží se vůči ní vymezit. Nebo při akceptování víry samotné by možná měl problém s poslušností k autoritě, která se v náboženstvích v různé míře uplatňuje.

Zajímavé jsou rovněž přeškrtnuté obrazce. Některé jsou škrtnuté přímo a záměrně, jiné jako by škrtnuly nápisy. Opět by mohlo odkazovat na období vymezování. K tomuto období by se mohl také vázat obrázek, který je mimo rámec. Značil by autorovu nemožnost vejít se předem do určeného formátu, formování nového.

Určitá mnohomluvnost koláže může být i projevem snahy zakrýt nejistotu, či (zatím) nerisikovat hlubší ponor do oblasti spirituality.

Koláž č. 7 – Beata

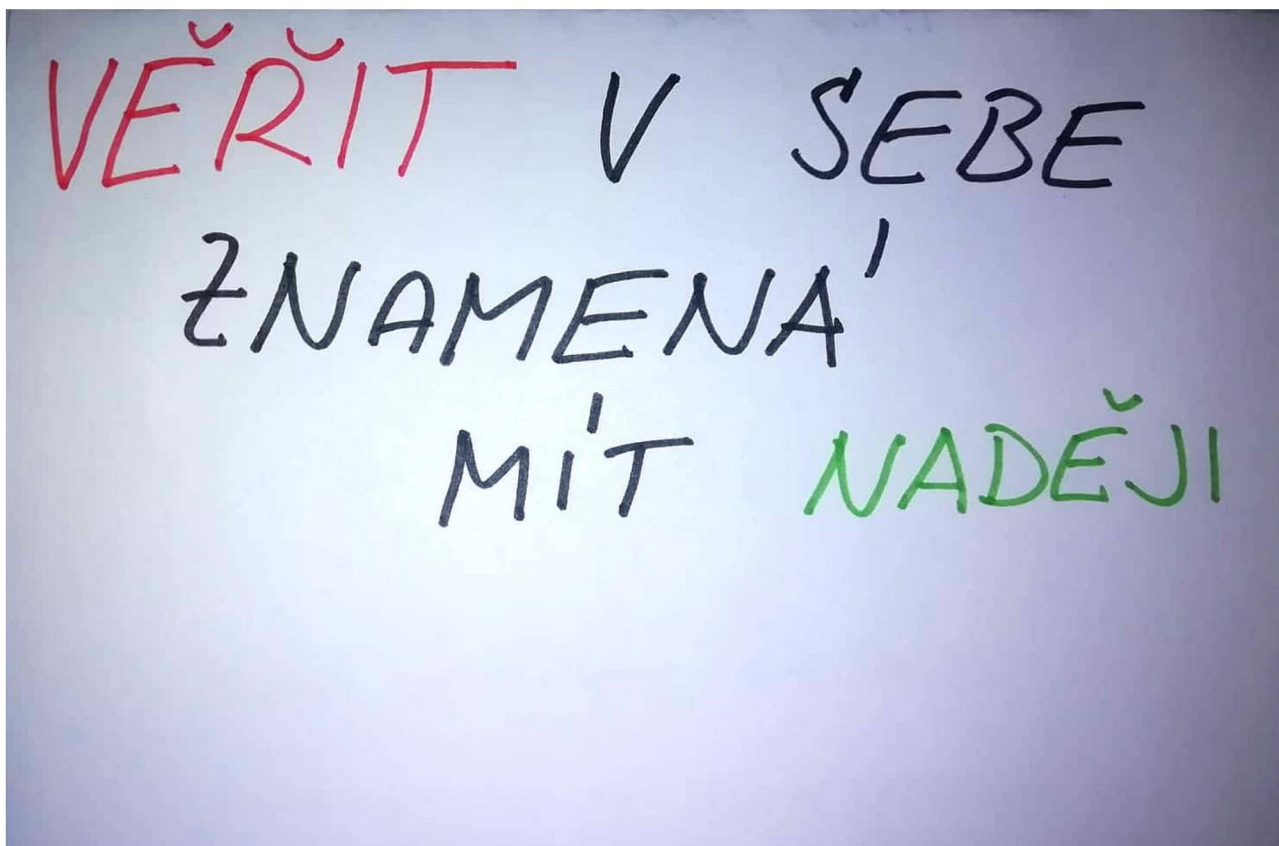
Beata sáhla po vyobrazení přírody. Je tedy pravděpodobné, že v tématu víry dává přírodě a jejímu prostředí velkou váhu. Vědomý pobyt v přírodě ji může pomáhat v nalezení osobní spirituality. Koláž je velmi zajímavá svou geometričností a jasnou strukturou.

Obrazce jsou doplněny nápisem „bylo je a bude“, které podtrhuje téma střídání ročních období, ve kterých také vždy nějak je a každé z nich přináší a odnáší své. Zimnímu období je věnována levá část koláže, tedy ta část, která je spojována s minulostí. Zde by se dalo s autorkou pracovat ve smysli chladu v minulosti, jak dříve chápala nebo pojímala víru a jaké

rozdíly jsou mezi minulostí a dneškem. Pravá část je v této hypotéze autorkou vnímána tepleji, dává prostor pro hojný život. Stále do této části, části budoucnosti pronikají pásy ze zimního období, z minulosti. Navíc souběžnost či relativita času patří mezi motivy, o kterých hovoří texty různých náboženství i někteří mystikové.

Kulaté obrazce, které jsou dole jsou opět doplněné symbolikou čísla dva. Jsou použity tři typy obrazce vždy po dvou kusech. Stejně tak roční období jsou použita dvě. Symbolika dvou může souviset s potřebou nebo dávání důležitosti páru, doplnění nebo také s tématem buď a nebo, výběr ze dvou.

V pravém spodním rohu autorka vyobrazila nedokončené kolo s motivem vody. Kolo symbolizuje uzavřenost, ochranu, nekonečnost, rovnost. Kruh patří v několika náboženstvích k symbolu dokonalosti, božství. Tento kruh však není dokončen, a navíc je zde použit motiv tekoucí vody, řeky, která teče, mění se, nikdy nebude stejná.

Václav vytvořil spíše graficky ztvárněný svůj názor. Nepoužil vůbec obrázky nebo více výtvarných prvků nebo metod. Z toho důvodu také nelze artefakt interpretovat do stejné míry a šíře jako jiné koláže dle zásad rožnovské arteterapie.

Pro Václava je zcela zásadní sdělení, které předal co nejjednodušší možnou formou. Je pravděpodobné, že toto bude podtrhávat jeho filozofii a význam textového sdělení.

Zajímavé je rozvržení barev, kdy autor použil jako první barvu červenou pro slovo věřit. Červená zobrazuje vitalitu, sílu, energii, teplo, žár. Autor by tak mohl vnímat víru jako něco, co dodává energii, vitalitu, je v životě důležité. Vše ostatní, až na slovo naděje je černé. Slovo naděje je zelené. Zelená značí vytrvalost, houževnatost, dlouhodobou energii. Souvisí tak i s významem naděje, která může lidem dodávat dlouhodobou sílu pro fungování, pro víru v lepší budoucnost. K naplnění klasické křesťanské triády víra-naděje-láska tedy chybí láska, ale ta by zde mohla být latentně přítomná v červené barvě srdce.

Vzhledem ke zpracování koláže a absenci dalších uměleckých prvků lze stěží více dílo interpretovat.

Koláž č. 9 – Hasan

Tato koláž je jiná především s vědomím faktu, že její autor není Čech. Pohází z jiného kulturního i náboženského prostředí. Autor pochází z Turecka a jeho původní prostředí je spojeno s Islámem, ale kurdským, tedy vychází z Islámu, je však pro tuto oblast upraveno.

Se změnou prostředí by mohla souviset i koláž a její zpracování. Autor na ní vyjmenoval, co bylo třeba. Začal klasicky vlevo nahoře až došel doprava dolů. Jako by se snažil bez výjimečností, bez jinakosti vyjmenovat to, co se čeká, co je třeba. Jednoduše, jasně sdělit, co potřebuje.

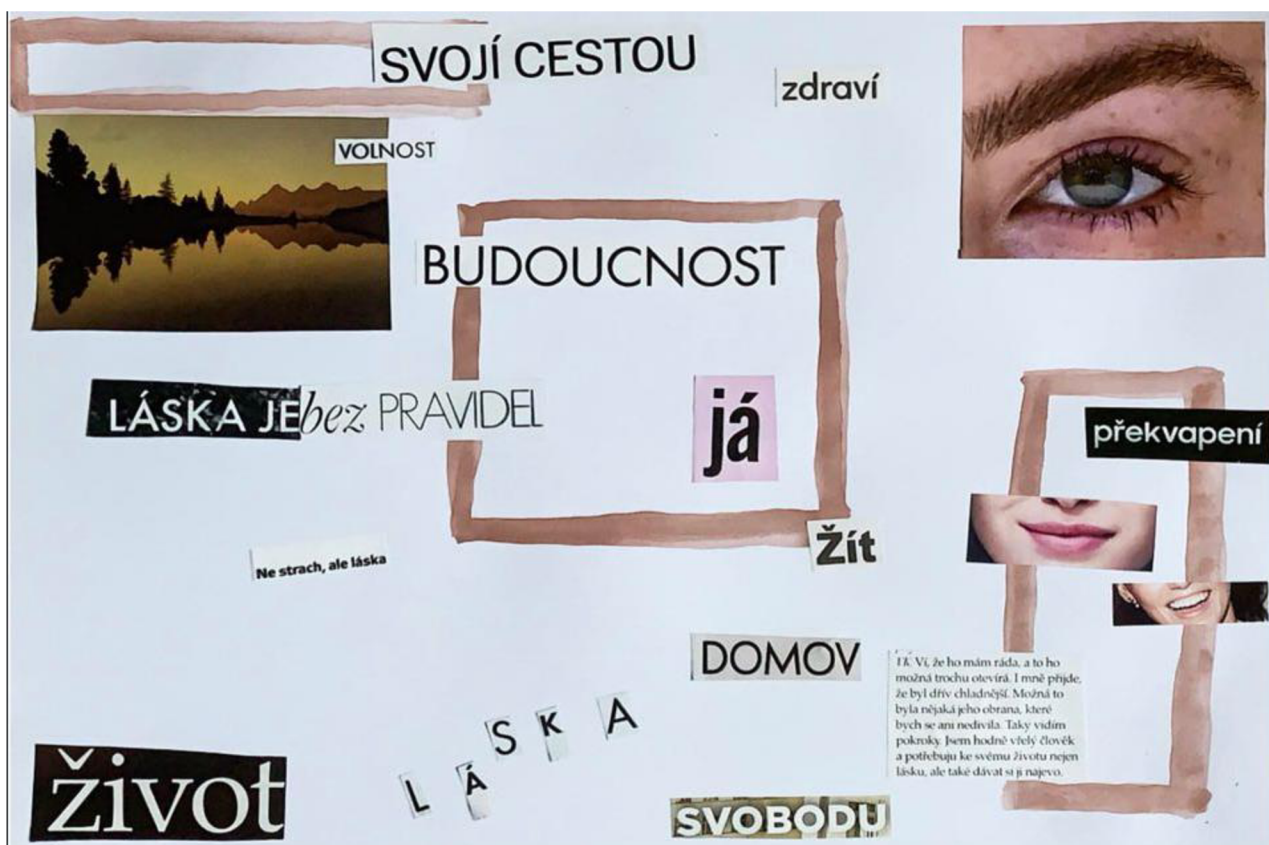
Koláž zároveň působí komiksovým dojmem, jsou použity spíše karikaturní obrázky a tvoří jí bublinové uspořádání. Působí vyprávěcím dojmem.

Pravý spodní roh, podpisové místo, je obsazené velkým obrázkem, který je černobílý. Je to fotografie skupiny mužů. Čtyři z nich jsou mladí, očividně úspěšní muzikanti, jeden z mužů

působí starším dojmem. Z informací od autora víme, že autor má tři bratry, starší muž by mohla být osoba autorova otce. Tato část koláže je rovněž jediná, která nějakým způsobem přesahuje předem určený formát, linii. Tato fotografie překračuje spodní linii čtvrtky, podkladu, původního formátu. Pravděpodobně bude pro autora zásadní téma rodiny, vnímá možná tu svoji jako jinou, netypickou. Možná spojuje rodinu s tématem víry. Rodina stále je primárním prvkem toho, kde člověk čerpá základní hodnoty, názory, a i víru nebo náboženské filozofie a vyznání. Nebo může jít o tematizaci víry v sebe, v úspěch, s podporou druhých.

Zajímavé také je vyobrazení některých klasicky křesťanských témat, jako jsou Velikonoce nebo začátek první knihy Mojžíšovy, Genesis. Opět by tato snaha mohla korespondovat se stylem vyobrazení, kdy je vše „jak má být“, jak se očekává. Pokud by se pracovalo s tématem stěhování a změny kulturních prostředí, pak by i toto mohla být snaha o splnění předpokladů, sounáležitosti, snahy sdílet stejné hodnoty jako okolí. Slovo počátek v komiksově bublině i zobrazený počátek života v těle matky mohou posilovat téma původu – etnického, i původu života jako takového.

Koláž č. 10 – Sylva

Koláž působí na první pohled velmi jemně, žensky, lehce. I kdyby pohlaví autora nebylo známé, dalo by se velmi snadno předpokládat.

Koláž je zajímavá svoji geometričností. Autorka použila čtvercové obrázky, které doplnila dalšími čtverci a nápisy. Čtvercové obrazce mohou značit uzavřenost, hrany, hranice, předem určený prostor a kontrolu rozumu.

Je patrný rovněž zájem o detail, kdy se na koláži objevuje několik detailních částí ženského obličeje, konkrétně pak oko a ústa. Na koláži se rovněž neobjevuje žádný mužský prvek, mužská postava, jen hnědá „mužská“ barva. Dalo by se pracovat s hypotézou vnímání víry ve spojitosti s ženskostí, ženskou energií, jemností, ženskými atributy.

Koláž je rovněž velmi popisná. Mohla by odkazovat na autorčin postoj k víře jako něčemu, co je třeba mít logicky zpracované, na pevných, jasných, analyticky vysvětlitelných základech.

Svou barevností je koláž dominantní pro svojí bílou barvu. Ta bývá charakterizována jako barva, která se snaží nemít emoce, odemocnění. Velká bílá místa mohou také značit

neochotu jít do hloubky či vytěšňování. Druhou dominantní barvou je barva tělová, světle hnědá, růžová. Není jasně identifikovatelné, o jakou barvu přímo se jedná. V souvislosti s hnědou a čtvercem, kde je nejčastěji použita, by se mohlo jednat o téma hranic. Růžová značí odkaz na dětský dívčí věk.

Centrálním prvkem koláže, aktuální téma, je uprostřed čtverce, uzavřené. Uprostřed tohoto čtverce je dominantní nápis Já, který se pojí s budoucností a slovem žít. Já je v uzavřené ve čtverci s těmito dalšími nápisy. Otázky pro práci s autorkou by směřovaly na ukotvení jejích názorů, postojů a jejího postavení v životě. Možná by se její téma mohlo týkat přeskupování a zvažování dosavadních hodnot, vytváření nových, ukotvování, zmítání nad budoucností.

Pravý spodní roh, který se označuje jako podpisové místo, je obsazen čtvercem, který pojí obrázky s vyobrazením rtů a zubů. Zuby se ve Freudovo pojetí a teoriích pojí s vývojovou fází orální, kterou dítě prochází hned po narození až do osmnácti měsíců věku a je spojován s uspokojováním slati ústy, kdy dítěte největší slastí je příjem potravy ústy, saním. Zároveň je v tomto plně odkázáno na pečující osobu, osobu matky, která mu obživu poskytuje a závisí tak na ní celý život dítěte.

9. Diskuze

Závěr z tohoto pozorování není zcela jednoznačný. Dalo by se říci pouze to, že každý z tázaných svou víru vnímá jinak, po svém. Je také zřejmé, že faktická data, například ze sčítání lidu, která hovoří o trendu tvoření vlastního, osobního náboženství, vyznání, deinstitutionalizaci víry, ale prožívání svojí spirituality, se ukázala jako pravdivá a mnoho odkazů z koláží na toto poukazuje.

Při tázání výroby této koláže jsem se rovněž nesetkala s nikým, kdo by se tomuto tématu vyhýbal nebo by odmítl toto téma zpracovat. Předpokladem bylo, že někdo toto zpracování nedodá, nebude se mu chtít věnovat atd. To se ale nestalo ani v jednom případě, každý zpracování koláže posunul tak, aby pro něj byla výroba příjemná a dokončil tak každý tázaný.

Zároveň téma každý vzal vážně, nikdo koláž nepojal jako legraci, něco, co by mělo být jen chladní, nehezké. Každý téma vzal s vážností a zpracoval ho tak, jak ho skutečně cítí a vnímá. Autoři nás nechali nahlédnout do svých názorů, postojů a hodnot.

Jediným závěrem praktické části tedy je pouze fakt, že každý vyhledává víru a každý ji dokázal nějak ztvárnit. Spiritualita je pro každého osobní, individualizovaná, ale každý jí cítí a má potřebu jí ve svém životě mít.

10. Závěr

Celá práce se týkala tématu spirituality, které pojila s oborem arteterapie. Práce se člení na dvě hlavní části; teoretickou a praktickou. Teoretická část práce definovala a popisovala různé termíny a poukazovala na možné využití a spojení spirituality s terapiemi a arteterapií. Zajímala se rovněž o symboliku, kterou arteterapeuti používají, a která jednoznačně vychází z náboženských tradic. Praktická část cílila na spojení spirituálního tématu k reálným artefaktům. V praktické části je celkem deset koláží, které jsou vytvořeny deseti různými osobami. Zadání tématu koláže bylo „Já a víra“. Ke kolážím je přistupováno dle metod Rožnovské arteterapie, v práci je naznačen další postup při případné terapii, především v jejich interpretaci a poukázání na základní pohled a témata, která se týkají spirituality.

Pro další terapeutickou práci s klienty, kteří by řešili téma spirituality, by bylo vhodné sáhnout po pohádkách, mýtech nebo tématech, která jsou spojována s náboženskou tradicí. Takovými tématy mohou například být Medúza, Adam a Eva atd. Pro práci s klientem, který řeší téma své víry a případně i smyslu svého života, je ideální snoubit terapeutický výcvik, vhodný by byl například výcvik v logoterapii.

Velmi zásadní jsou také výstupy z praktické části, které ukazují, že každá tázaná osoba nějakým způsobem s tématem spirituality zachází a individuálně ho také vnímá. Zjištěná individuální variabilita v pojmání tématu spirituality a náboženství může podle mého soudu pomoci arteterapeutům zahlédnout ji v různých podobách ve výtvarném projevu svých klientů. Šíře zobrazení tohoto tématu byla pro mě do jisté míry překvapením a podpořila mé přesvědčení o nutnosti hlídat si v pozici (arte)terapeuta jakékoli sklony k indoktrinaci konkrétním náboženstvím nebo duchovním směrem. Zároveň jsem si uvědomila, že v roli arteterapeutky pro mě má smysl být ke spirituální či náboženské rovině osobnosti klienta otevřená, protože může přispět k léčivému procesu.

Celá práce má dle mého názoru velké přínosy do arteterapeutické praxe, jelikož ukazuje, že téměř každý přistupuje ke své spiritualitě, a ačkoliv data ze sčítání lidu náboženství a spiritualitu ukazují jako méně důležité, lidé ji vnímají jako individuální a důležitou složku sebe samých. Práce by se dále dala lépe rozvíjet v obou svých hlavních částech. Praktická část by mohla dále pojednávat i o rozhovorech nad artefakty nebo i případnými dalšími díly stejných autorů pro ukázání posunů v čase a nahlédnutí do případného terapeutického

procesu. Teoretická část by také mohla být obsáhlejší. Mohla by jít hlouběji do každého z témat a jednotlivé náboženské symboly hledat ve vícero náboženstvích než jen v těch, o kterých se v práci hovoří.

Zdroje

1. ALLMEN, Jean-Jacques von, MIŘEJOVSKÝ, Jan, ed. *Biblický slovník*. 2. vyd. Praha: Evangelické nakladatelství, 1991. ISBN 80-7017-180-4.
2. AMMANN, Ruth, Verena KAST a Ingrid RIEDEL, ed. *Kniha obrazů: poklady z archivu Institutu C.G. Junga v Curychu*. Přeložil Petr BABKA. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1396-3.
3. ARMSTRONG, Karen. *Islám*. V Praze: Slovart, 2008. ISBN 978-80-7391-155-3.
4. *Bible: překlad 21. století*. 6. opravené vydání. Praha: Biblion, 2019. ISBN 978-80-87282-44-1.
5. BLAU, Tatjana a Mirabai BLAU. *Buddhistické symboly*. Olomouc: Fontána, 2003. ISBN 80-7336-048-9.
6. BUBÍK, Tomáš. *Základy religionistiky: světová náboženství, nová náboženská hnutí a religionistika : studijní texty pro pedagogy*. Vyd. 2. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2010. ISBN 978-80-7395-288-4.
7. FRANKL, Viktor Emil a Pinchas LAPIDE. *Bůh a člověk hledající smysl*. Brno: Cesta, 2011. ISBN 978-80-7295-137-6.
8. FRANKL, Viktor Emil. *Léčba smyslem*. Praha: Portál, 2021. ISBN 978-80-262-1723-7
9. FRANKL, Viktor Emil. *A přesto říci životu ano: psycholog prožívá koncentrační tábor*. 5. vydání. Přeložil Josef HERMACH. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2018. Osudy (Karmelitánské nakladatelství). ISBN 978-80-7566-022-0.
10. FRANKL, Viktor Emil. *Co v mých knihách není: autobiografie*. Brno: Cesta, 2013. ISBN 978-80-7295-166-6.
11. FRANKL, Viktor Emil. *Prožitek hor a zkušenost smyslu*. Brno: Cesta, 2014. ISBN 978-80-7295-185-7.
12. FRANKL, Viktor Emil. *Psychoterapie a náboženství: hledání nejvyššího smyslu*. Brno: Cesta, 2007. ISBN 978-80-7295-088-1.
13. FRANKL, Viktor Emil. *Utrpení z nesmyslnosti života: psychoterapie pro dnešní dobu*. Přeložil Petr BABKA. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1038-2.
14. GROF, Stanislav. *Kosmická hra*. Vyd. v českém jazyce 2. Přeložil Pavel STRÁNSKÝ. Praha: Práh, 2013. ISBN 978-80-7252-418-1.
15. GROOTHUIS, Douglas R. *Tváří v tvář New Age*. Přeložil Alena KOŽELUHOVÁ. Praha: Návrat domů, 1995. ISBN 80-85495-38-4.
16. HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Psychologický slovník*. Třetí, aktualizované vydání. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0873-0.

17. HOERNI, Ulrich, Thomas FISCHER a Bettina KAUFMANN. *Umění C.G. Junga*. Ilustroval Carl Gustav JUNG, přeložil Pavel KOLMAČKA. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1535-6.
18. HOLM, Nils G. *Úvod do psychologie náboženství*. Přeložil Karel BALCAR. Praha: Portál, 1998. Studium (Portál). ISBN 80-7178-217-3.
19. HOŠEK, Pavel. *A bohové se vracejí: proměny náboženství v postmoderní době*. 2. vydání. Jihlava: Mlýn, 2016. ISBN 978-80-86498-58-4.
20. JUNG, Carl Gustav a Aniela JAFFÉ. *Vzpomínky, sny, myšlenky C.G. Junga*. Přeložil Karel PLOCEK. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0803-7.
21. JUNG, Carl Gustav, SHAMDASANI, Sonu, ed. *Červená kniha: Liber Novus : čtenářská edice*. Přeložil Petr BABKA. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0490-9.
22. KEENE, Michael. *Světová náboženství*. Vyd. 2. Přeložil Dušan ZBAVITEL. V Praze: Knižní klub, 2008. ISBN 978-80-242-2137-3.
23. KRATOCHVÍL, Stanislav. *Základy psychoterapie*. 7. vydání. Praha: Portál, 2017. ISBN 978-80-262-1227-0.
24. LHOTOVÁ, Marie a Evžen PEROUT. *Arteterapie v souvislostech*. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1272-0.
25. LYON, David. *Ježíš v Disneylandu: náboženství v postmoderní době*. Přeložil Petra VLČKOVÁ. Praha: Mladá fronta, 2002. Myšlenky (Mladá fronta). ISBN 80-204-0941-6.
26. MARTINCOVÁ, Olga. *Nová slova v češtině: slovník neologizmů*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-1168-4.
27. MOORE, Thomas. *Kniha o duši: pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na problémy všedního života*. Vyd. 5. Přeložil Jan JANDOUREK. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0526-5.
28. MOORE, Thomas. *Kniha o lásce a přátelství: pohled hlubinné psychologie a spirituálních tradic na mezilidské vztahy*. Vyd. 4. Přeložil Jiří FOLTÝN. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0205-9.
29. MOORE, Thomas. *Osobní náboženství: průvodce na cestě rozvoje osobní spirituality v sekulárním světě*. Brno: Emitos, 2014. ISBN 978-80-87171-42-4.
30. MOORE, Thomas. *Temné noci duše: průvodce na cestě těžkými životními zkouškami*. Vyd. 2. Přeložil Markéta HRBKOVÁ-BIDLLOVÁ. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0639-2.
31. MOTL, Jiří. *Spiritualita a psychopatologie Motl*. Praha: Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy, 2013.
32. NELSON M., James, *Psychology, Religion, and Spirituality*. USA: Springer, 2009, ISBN 978-0387875729.

33. PAULÍK, Karel. *Vybrané poradenské a psychoterapeutické směry*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2009. ISBN 978-80-7368-739-7.
34. PECHOVÁ, Olga. *Psychologie náboženství*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2927-4.
35. POKORNÝ, Petr. *Od Ježíše k teologii: soubor studií*. V Jihlavě: Pro Univerzitu Karlovu v Praze, Evangelickou teologickou fakultu vydává nakl. Mlýn, [2008]. ISBN 978-80-86498-24-9.
36. *Příprava bohoslužby: příručka pro pomocníky duchovní správy, členy katolické akce a kostelních spolků*. Praha: Vyšehrad, 1940. Slovo a duch.
37. REMEŠ, Prokop a Alena HALAMOVÁ. *Nahá žena na střeše: psychoterapeutické aspekty biblických příběhů*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-921-6.
38. RIPA, Cesare, BUSCAROLI, Piero, ed. *Ikonologie*. Přeložil Jiří ŠPAČEK. Praha: Argo, 2019. ISBN 9788025727850.
39. RUBIN, Judith Aron, ed. *Přístupy v arteterapii: teorie & technika*. Praha: Triton, 2008. Psyché (Triton). ISBN 978-80-7387-093-5.
40. RULÍŠEK, Hynek. *Postavy, atributy, symboly: slovník křesťanské ikonografie*. 2., upr. vyd. [České Budějovice]: Karmášek, 2006. ISBN 80-239-7434-3.
41. ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3.
42. SALAJKA, Milan. *Kalendář, osobní jména a křesťanské svátky: jak se měřil čas a vznikal kalendář ; co vyjadřuje vaše jméno; smysl a význam křesťanských svátků*. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-47-5.
43. STRAŠÍKOVÁ, Blanka. *Teologie pro začátečníky*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0816-2.
44. ŠICKOVÁ-FABRICI, Jaroslava. *Základy arteterapie*. Rozšířené vydání. Přeložil Jana KŘÍŽOVÁ, přeložil Tereza HUBÁČKOVÁ. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-1043-6.
45. ŠILER, Vladimír. *Co je to New Age?*. Ostrava: Scholaforum, 1996. Tematický sešit. ISBN 80-86058-12-3.
46. VÁCLAVÍK, David. *Náboženství a moderní česká společnost*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-80-247-2468-3.
47. VOJTÍŠEK, Zdeněk, Pavel DUŠEK a Jiří MOTL. *Spiritualita v pomáhajících profesích*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0088-8.
48. *Pew Research Center* [online]. USA, 2021 [cit. 2021-7-5]. Dostupné z: 48. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/05/christians-remain-worlds-largest-religious-group-but-they-are-declining-in-europe/>